

ארגון יוצאי קובל בישראל

חוברת מידע למבקר בקובל

(יולי 2007)

הריתות על קירות בית הכנסת הגדול

כה הפכה מפאות מועצות,
כה הפכה תאונות איזמות,
כה הפכה כאב - ואל מילה של
מחאה

פק דמעות - - -
אל יד לא הופנה
אל אספול לא קומל
פק נקפאים לא אלוהים

*

אימי היקפנו לא הייתה אפשרות של
הצלה.
הביאו אותנו מחולל לטל. עלינו למות
מוות נופא

אנחנו מצטערים שלא יכולים להיות
היחד אתכם.

אינני יכולה לסלוח לעצמי על כך.
אני מודה לאימא על כל המאמצים.
אני מנסת אותך כל כך הפכה
פעמים.

סליחו לנו על כל הצרות שלא פעם
טפחנו לך.

*

בת עשרים הנני הו!
מה יפה הסולק מטה...
למה יופיוני לטמיון.
על כל יסודי משובע
לחיים

פאומנס פלטי חיי
האחרונים הטיעו

נקמה

נקום ונקום כל אשר יקרא
את משאלתי האחרונה.

*

העצ דם החפים מפשע העצ דמעות
האחרות והילדים.

הפציה שלא הייתה כדלמיתה העולמו
אלוהים יקרו לא נשתקו מהקשים
נקמה

*

העם היהודי השחור, שיטת את כל
הטפנים.

נקמה נקמה שיפסע בהם העם.

*

יקיפו
נקום נקמת דם אהבי, אחיך ואחותך,
אשר נפלו מידי הפורצים.
דבורו דה צריק להיות תפקידך החיים

*

הוצאת ארגון יוצאי קובל

בישראל

65 שנה לטבת יהודי קובל

אחיותי היקפנו
אין לנו מתות כמות כל
אדם.

כי אם נולדות עיי
הפריה פריה.

הצלנו את עצמנו ע
6.9.1948

יוסף לא יכולנו כי הטיעו
הנני.

נקמו נקמת דמנו. התפללו
העצנו.

*

והעולם כמנהגו נוהג...

מתוך ספר קובל, אליעזר לאוני-צופרפיין:

כל נאות המשפחה, משפחות-קובל, אשר יחד חיו, יחד שמחו, יחד נאנחו- כולם, כולם נהרסו, הקנים על ציפוריהם וגוזליהם נהרסו. והעולם כמנהגו נוהג, נרות-אלוהים לא כבו במרומים. והשדות, שדות-קובל, מוריקים, מניבים תבואה, ומתכסים במרבדים של פרחי נוי. והציפורים אומרות שירה ומימי הטוריה זורמים לאיטם בלילות מתנוודדות ומשקשקות עליהם סירות-מטיילים כמימים ימימה. אבל אחרים הם הקולות. לא עוד ישמע בהן קולות נערותינו ונערינו. לא ילדנו מנעימים בהן זמירות ואורגים שירים יפים ונפלאים. לא עוד ירוגן וירעע בחוצות קובל. עצמות הנוער שלנו נרקבות בבית הקברות שמעבר לנהר. קולותיו הערבים והנפלאים נדמו לנצח, הלבבות הצעירים חדלו לפעום, לא עוד יטבול עיניו בתכלת-השמים. נצמת חזון-חיינו, ולא עוד יתחדשו שיריו וזמירותיו. בלע ישימון-העיר לנצח את הד תרועת צחוקו וששונו.

שאוול טשרניחובסקי בקובל, מפגש עם הקשישים של "השומר הצעיר". 1928.

מתוך הספר ביידיש "פנקס קובל" שיצא לאור בארגנטינה בשנת 1950
תרגום: בני גבירצמן (2006)

תקציר תולדות העיר קובל

פרק א

ייסוד העיר – מדוע השם "קובל"

אגדה שהילכה במקומותינו מספרת, כי השם "קובל" – כפי שנקראה רשמית עירנו [בעוד שהיהודים כינו אותה קאוולע] – ניתן לה בעיקבות המקרה הבא, שהתרחש לפני מאות שנים, בזמן שבו טרם היו רכבות ונהגו לנסוע מיישוב אחד למישנהו בעגלה רתומה לסוסים ופריצים (בעלי אחוזה פולניים) ועשירים, שלא לדבר על המקורבים למלכות, נהגו לנסוע בכרכרות סגורות מיוחדות, משוכות על ידי ארבעה סוסים ויותר בשורה עורפית. ובכן, כך סופר, בעת נסיעה בקירבת המקום שבו נוסדה לאחר מכן העיר קובל, בדרום מערב אוקראינה הרוסית, בפלך ווהלין, נשבר הציר של כירכרה בה נסעה בתו של פריץ עשיר. מאחר שהעגלה לא יכלה להמשיך בדרכה, החל ה"קוטשער" [העגלון הנוהג בכירכרה] לחפש נואשות באמצע הדרך, בשדה השומם, מישהו שיוכל לתקן את הציר. הוא חיפש שעה ארוכה, עד אשר הגיע לבית בודד, בו התגורר איכר פולני עם משפחתו. למזלו, התמצא האיכר בנפחות ועל כן כונה "קוואל" (נפח בפולנית). מייד לאחר ששמע את בעייתו של העגלון, הלך איתו אל המקום שבו ניצבה הכירכרה עם הפריצה. הוא תיקן את הציר והם יכלו לחזור להמשיך בדרכם.

הפריצה – כך ממשיכה ומספרת האגדה – שהיתה רוזנת ממשפחת הקיסר, רצתה להעניק לאיכר משהו תמורת עזרתו, אבל האיכר לא הסכים לקחת מאומה.

"מה, אם כן, אתה רוצה?" שאלה אותו הרוזנת. "כל אשר תבקש – אמלא."

האיכר ענה, כי אינו רוצה אלא שבמקום שבו הוא מתגורר יוקם יישוב גדול יותר. שיותר אנשים יתיישבו באיזור השומם, כי קשה לו לשבת כאן בבדידותו. הרוזנת הקשיבה לו בתשומת לב וענתה:

"תנוח דעתך, איכר'לה שלי. במהרה יהיה כאן יישוב גדול ויישוב זה ייקרא על שמך, קוואל [שם שהפך במשך השנים לקובל]. והרוזנת אכן קיימה את הבטחתה. תוך זמן קצר החלו להגיע, כאילו בעיקבות הוראה נסתרת, איכרים וגם יהודים, שהחלו להתיישב ליד ומסביב לביתו הבודד של האיכר. במשך הזמן הגיעו יותר ויותר תושבים חדשים, גויים ויהודים מכל המעמדות והעיסוקים, עד שנוצר כאן יישוב משמעותי. כך נוסדה והתפתחה קובל, שנעשתה לאחר זמן לעיר גדולה.

פרק ב

"עיר" ו"חול" ("חולות")

נחזור להתבסס על אגדות תוך שאנו מביאים לתשומת לבנו את שלושת בתי העלמין היהודיים שהיו בקובל. על סמך כל אלה נשער, כי היהודים החלו ליישב [במספרים גדולים] את קובל, בערך לפני חמש או שש מאות שנה.

באנציקלופדיה הכללית, כרך יהודים ד', עמוד 105, כותב רפאל אברמוביץ:

"... במאות ה-12 וה-13 קמו המושבות הקטנות הראשונות של יהודים בפולין, וכמאה שנים לאחר מכן הקהילות הראשונות בליטא. [ליטא השתלטה במאה ה-13 על כל רוסיה הלבנה ובמאה ה-14 על ווהלין, פודוליה, קייב וצ'רניגוב]. היהודים עמלו ודאגו לפרנסתם היום-יומית. הם התקשו בכך מאוד ומשום כך לא היו להם מוסדות חברתיים, פרט לחברה קדישא [שיהודי קובל נהגו לכוונתה "חברה מתעסקים"], בית מדרש, מספר שטיבלעך של חסידים ותלמוד תורה לילדים עניים. שינוי גדול במצב זה חל (במחצית השנייה של המאה ה-19) עם הרחבת רשת מסילות הברזל (שקובל היתה צומת חשוב בהן. המסילה העיקרית) עברה מקייב דרך קובל לברסט ליטובסק (בריסק) ומשם לוורשה. היו גם מסילות שהסתעפו מקובל למקומות אחרים, כגון קובל – סארנע (סרנה) – קייב, קובל – ולדימיר ווילניסק (לודמיר) [ולאחר מכן גם קובל – קאמן-קאשירסק (קמין-קאשירסק)]. הודות לכך החלה העיר, שהיתה מרוחקת כשתי פרסאות (כשני קילומטרים בלבד - פרסה אחת היא כמעט 7 ק"מ) מתחנת הרכבת, להתפשט ולהתקרב אליה. בעיקבות זאת נוצרו בעיר מעין שני חלקים נפרדים – חלק ישן וחלק חדש. כל חלק כזה קיבל שם נפרד. החלק הישן נקרא "עיר" והחלק החדש, שהתמשך לאורך ולרוחב עד לתחנת הרכבת, נקרא "חול" (חלק זה של העיר תורגם לעברית כ"חולות" כבר ב"ספר קובל" ומאז השתרש לו השם "חולות").

השם "חול" ניתן מכיוון שהקרקע שם היתה מורכבת מחול עמוק. יש אומרים, כי השם ניתן בגלל גבעת החול שעליה ניצבה אנדרטה גדולה לזכר קבר אחים של החיילים שנהרגו שם בעת מלחמת נפוליאון בשנת 1812. יהודים נהגו לכנות את האנדרטה הזו בשמה הרוסי: "הפאמיאטניק" (הרחוב בו היתה מוצבת האנדרטה נקרא על שם גל העד: רחוב פומניקובה. במקום זה הוקמה בשנות העשרים המאוחרות כנסייה פולנית מרשימה שנהרסה כליל במלחמת העולם השנייה).

הנהר טוריע (טורִיָה), העובר בקובל, סייע גם הוא ליצור את המחיצה בין שני חלקי העיר. שכן אפיקו עובר בדיוק במקום שבו נגמר חלק "העיר" ומתחיל ה"חול". בזמנו נמתחו על הנהר שני גשרים. כיום רק אחד (הגשר המרכזי הוא גשר וורשבסקה, אותו חצה רחוב וורשבסקה. באמצע שנות השלושים נבנה עוד גשר ממזרח לרחוב ורשבסקה עליו עבר רחוב חדש ששמו היה כנראה פירצקי).

תודות לאוכלוסייה החדשה בעיר, רובע ה"חול" כבר היה מודרני יותר. רחובותיו כבר החלו להיות מרוצפים והוקמה בו שורה ארוכה של בתים חדשים ומיבני ציבור מודרניים כגון בתי ראינוע (עד 1927 כל הסרטים היו אילמים), מועדונים, בתי מלון וכמעט כל שאר המוסדות והאירגונים החברתיים התרכזו שם.

בכלל שרר ב"חול" דופק אחר לגמרי של חיים מזה של ה"עיר". שכן רוב התושבים החדשים היו יהודים מודרניים ואנשי מעשה יותר מיהודי ה"עיר".

אבל למרות ההבדלים הברורים הללו, הן מבחינה חיצונית והן מבחינת הרכב האוכלוסייה, בין שני חלקי העיר הללו, היתה האוכלוסייה היהודית כולה מאוחדת בכל ענייני הקהילה וקיימה חיי חברה משותפים. יהודים מהעיר כולה התחלקו והשתתפו בפעילות הציבורית ובשמחה וסבל ואכן היתה זו קהילה מאוחדת.

פרק ג

העיר מתקדמת – הקבלנים באים – בית הספר "משכיל אל דל"

במחצית השנייה של המאה ה-19 החלה העיר להתפתח במהירות, הן מבחינה כלכלית והן מבחינה חברתית, ובכלל החלה להתקדם בתחומים שונים, מאותו רגע שבו החלה להיבנות סביבה רשת מסילות הברזל. המסילות ניבנו על ידי "פאדריאטשיקעס" – קבלנים יהודיים, שקיבלו על עצמם עבודה זאת אצל השלטונות. הם באו מרוסיה עם משפחותיהם והתיישבו בעיר. רובם אומנם היו יהודים מתבוללים, אבל בכל זאת – יהודים. להתפתחות העיר סייעה גם העובדה שבערך באותו זמן הוצב בה צבא. חיל המצב הורכב מכמה גדודים של חיילים שהגיעו מעומק רוסיה.

בתחילה לא היו קסרקטינים מוכנים לאיכסון החיילים הללו והיה צורך לבנותם. ושוב היו אלה יהודים שבאו מרוסיה, אבל גם מתושבי קובל גופא, שבנו את הקסרקטינים והשכירו אותם לממשלה כדי לאכסן בהם את הצבא. ויהודים אחרים נטלו על עצמם לספק לחיילים את מצרכי המזון ושאר מצרכי מחיה.

בין היהודים הללו היו משפחות **רודמאן**, **מייזנער**, **כאראן** (חרון), **פיינשטיין**, **ענטין** (אנטין), **קערזשנער** (קרצ'נר), **באר** (בר), **קאדיץ** (קדיץ), **וואליש**, **אברץ**, **ויינבערג** (וינברג) ואחרים שאיננו זוכרים את שמותיהם.

רובם היו יהודים גבירים, שחיו קודם לכן ברוסיה, בסביבה אחרת, והיו רגילים לחיים חופשיים יותר ולמנהגים ואורח חיים אחרים מאלה שניהלו באותו זמן תושבי קובל.

החדשים בעיר דיברו ברובם רוסית וכמה מהם אפילו הביאו עמם אומנות צרפתיות לילדיהם ובכלל התנהגו בצורה כזאת שעד אז כמעט אי אפשר היה לראות בעירנו.

רוב הפועלים שהובאו מעומק רוסיה וגם הפועלים מהעיר עצמה ומהעירות והכפרים הסמוכים, והועסקו בבניית כל המסילות, הכבישים, הגשרים והקסרקטינים, הביאו עמם פרנסה רבה ושפע במסחר. הוקמו חנויות חדשות וכמה מפעלי תעשייה, ששיפרו את המצב הכלכלי של האוכלוסייה. כל אלה שינו את פני העיר ומלבד ההתעוררות בתחום הפרטי והכלכלי, גרמו לפריחת החיים החברתיים והסוציאליים בכלל.

התנאים המשופרים של העובדים והאפשרות למצוא עבודה בקלות נודעו הרחק מסביב לקובל, ויהודים סוחרים ובעלי מלאכה מערים אחרות החלו להתיישב בה. כך התקדמה העיר בקצב מהיר וגדלה לאחת מערי המסחר הבולטות ביותר ברחבי ווהלין.

באותה עת החלו התושבים החדשים בעיר ובמיוחד האינטליגנטיים ובעלי האמצעים שבהם, לדאוג לחינוך וללימודים של ילדי השכבה הענייה בקרב היהודים בעיר; יהודים שלא היתה להם האפשרות לשלוח את ילדיהם לבית ספר ואפילו לא לחדר, שלא לדבר על גימנסיה או מוסדות לימוד דומים, שכבר היו אז בעיר.

מן הסתם בהשפעת תקופת ההשכלה שהגיעה לשיאה באותה עת, יסדו כמה מעשירי העיר בית ספר יידי-עברי מודרני, שבו לימדו גם רוסית וכמה מקצועות אחרים. השם שניתן לבית הספר הזה היה "משכיל אל דל". אומנם כבר היה אז גם "תלמוד תורה", שהוחזק בידי הקהילה, ובו למדו יתומים או ילדיהם של הורים עניים, אבל מובן מאליי, שהוא היה מנוהל באורח דתי קיצוני והלימודים היו בסגנון הישן, שמנהלי "משכיל אל דל" ותומכיו לא יכלו להסכים לו.

כמנהלו של "משכיל אל דל" הובא מצ'רניגוב בערך ב-1890 צעיר אנרגטי, דובר מספר שפות ופדגוג טוב בשם **יודקעוויטש** (יודקביץ'). ביחד עם כמה מורים מסורים, הוא ניהל בהצלחה את בית הספר, שבו למדו ילדים יהודיים לגמרי בחינם. אלא שהמנהל יודקעוויטש היה חולה מאוד ובגיל 34 בלבד נפטר. העיר התאבלה וביכתה את מותו בטרם עת וברוב כבוד ליוותה אותו כאשר הובא למנוחת נצח. בית הספר "משכיל אל דל", שהוקם במאמץ כה רב והוחזק בעבודה כה קשה ומסורה, חדל להתקיים בעקבות מותו של יודקעוויטש.

תלמוד תורה – ישיבה – נוער לומד – מהפכת 1903 – 1906

רוב בעלי הבתים הדתיים מאוד בקובל לא שבעו נחת מבית הספר "משכיל אל דל". לטענתם, חונכו הילדים בו ברוח אפיקורסית בגלל הלימודים החיצוניים שלימדו שם. לאחר שבית הספר הזה כשל (ונסגר), קיבלו בעלי הבתים הללו יד חופשית והחלו להגדיל את התלמוד תורה, שעד אז עמד בצל בגלל התחרות של "משכיל אל דל". בעקבות זאת עברו מורי בית הספר לתלמוד תורה. ביניהם היו המורים **קאנטאר** (קנטור), **לייקאך** (לקח), **פעדאט**, **וויינבערג** [שלימד רוסית], **סנדר ראזנצווייג** (רוזנצווייג) [שכונה "סנדר מלמד"] ואחרים.

הישיבה שפעלה בעיר נוהלה בידי ראש הישיבה, ר' **מאיר יאגאדניק** (יגודניק). למדו בה בעיקר ילדים להורים עניים מקובל והסביבה, ללא שכר לימוד, והמוסד הוחזק בידי הקהל (הקהילה). רבים מתלמידי הישיבה "אכלו ימים" (היו אוכלים את הארוחה העיקרית שלהם בכל יום אצל מישוה אחר מתושבי העיר). הגביר הנדבן הקובלאי **איציע וויזן** החזיק בעצמו על חשבון 20 תלמידים וגם נדבנים אחרים תמכו בהם, מי יותר ומי פחות.

לעומת זאת למדו הילדים של חלק האוכלוסייה העשיר יותר והאריסטוקראטי, בגימנסיות, בבית הספר הממלכתי העירוני ובמוסדות לימוד דומים אחרים, שבהם היו מוכרחים ללמוד גם בשבת. מובן מאליו שלרבים מהילדים הפריע ללמוד בבתי הספר הללו מחמת חילול השבת, דבר שהוריהם של הילדים הללו, דתיים ואפילו חילוניים, לא הסכימו לו, ואם בכל זאת נמצאו בין האחרונים כאלה שהרשו לעצמם לשלוח את ילדיהם ללמוד שם, היה עליהם לעמוד בהרבה חרפות וביזיונות של המתפללים בבית הכנסת בשבת, בגלל העובדה שילדיהם מחללים שבת.

ילדים רבים למדו גם בחדרים, אצל מלמדים פרטיים ואצל מורים שהגיעו העירה מליטא ומפולין, כגון: **מאריס געללער** (גלר), **קאפיט** (קופיט) **קיוואוק** (קוויק), **ליושטשיק** (לוסטגי?) ורבים אחרים. חלק מהנוער המתבגר יצא ללמוד בערים גדולות, מי בפטרסבורג, קייב, אודסה ומקומות אחרים שבהם פעלו אוניברסיטאות, טכניונים וכדומה. הם חזרו כרופאים, עורכי דין ושאר מקצועות חופשיים.

בין המתבגרים היו גם בנים להורים דתיים. לאחר לימודיהם בתלמוד תורה, או אצל רבנים ומלמדים, נסעו ללמוד בישיבות, מי ללובאוויטש (לובביץ'), מי לוויילנה ומי לערים אחרות שבהן נמצאו ישיבות וסמינרים, כדי להשלים את לימודיהם בתורה ובחכמה. לא כולם חזרו משם אותם דתיים ואדוקים כפי שהיו בעת שנסעו לשם כמה שנים קודם לכן. בדרך זו נוצרה קבוצה משמעותית של צעירים יהודיים אינטליגנטיים בעלי תרבות מפותחת, שנטלו חלק בפעילויות שונות, איש על פי ראות עיניו והאידיאל שלו, בארגונים הפוליטיים, הלאומיים וכולי, שהוקמו אז. ביחד עם רוב הצעירים ממעמד הפועלים, שגם כן היו מאורגנים באיגודים מקצועיים שונים ובחברות ומפלגות פוליטיות, הם פעלו בכל התחומים של חיי החברה היהודיים והכלליים ובכך הקנו לעירנו שם בכל רחבי ווהלין.

גוף גדול זה של צעירים בעלי הכרה ומאורגנים, ביחד עם מנהיגיהם, היו פעילים מאוד. בדחף ובלהט הנעורים שלהם הגיבו בהפגנות המונים סוערות, בשביתות וכדומה, ביחד עם כל הפועלים בערים האחרות ברוסיה, כאשר הדבר נדרש. זכורה במיוחד השתתפותם הפעילה של הפועלים היהודיים המאורגנים בקובל, תחת דגל ה"בונד", בהפגנות הסוערות שנערכו בשנים 1903 עד 1906, כאשר כל רוסיה רתחה ולהטה בדרישות מהפכניות. כמעט בכל הערים והעיירות פרצו שביתות, הפגנות ומחאות נגד רדיפת מעמד הפועלים על ידי השלטון הצארי. הפועלים דרשו תנאי עבודה טובים יותר, יחס אנושי יותר ועוד. כבר אז נמנו עם ה"בונד" כמה מאות חברים, גברים ונשים, שהודות להתארגנותם מלכתחילה, הצליחו לקבל תנאי עבודה טובים יותר.

התנאים הטובים שהושגו בעקבות המאבק התבטאו, איפוא, בכך שיום העבודה התקצר ל"רק" 12 שעות... במיוחד גאתה בעירנו התסיסה המהפכנית והפעילות של ציבור הפועלים באוקטובר 1905. לאחר שורה של שביתות עובדים בצורות שונות, נערכו הפגנות שבהן נישאו דגלים אדומים והושמעו קריאות "הלאה האוטוקרטיה (שלטון היחיד)" "תחי המהפכה" ודרישות שונות אחרות.

נערות בשיער קצר כמו של נערים, ובחורים לבושים בחולצות רקומות שחורות ואדומות, למותניהם חגורים חבלים ומכנסיהם תחובים במגפיים התרוצצו ברחובות העיר, ממפגש פועלים סודי אחד למשנהו ועוררו, הכריזו וארגנו את הפועלים למהפכה ולמאבק.

מובן מאליו, שהמבוגרים בעיר לא ראו בעין יפה את התעלולים ה"ציציליסטיים" (סוציאליסטיים) של הצעירים ואמהות פכרו את ידיהן בפחד ומורא על המעשים ה"פראיים" של ילדיהן ה"מהיעשהניקים" (מה יעשה'ניקים) ולחשו בדממה: הלוואי שיהיה לזה סוף טוב. היה זה כאילו רוח הנבואה אפפה אותן, שכן הסוף אכן לא היה טוב. היה זה ב-9 בינואר 1906. כאשר כל כוח העבודה המאורגן בקובל, יהודים ונוצרים כאחד, יצא להפגנה ענקית כביטוי מחאה על נסיגת השלטונות מהזכויות שהבטיחו לעם כולו ולפועלים, הסתערו לפתע חיילים וקוזאקים רכובים על סוסים אל תוך קהל הצועדים, כשהם מכים ופוצעים כל מי שנקרה בדרכם. כמה מהפועלים נכבלו אל הסוסים של הקוזאקים שפתחו בדהרה ברחובות העיר, כשהכבולים אליהם נגררים על הקרקע מאחוריהם. הרבה פועלים נעצרו ונכלאו וכמה מהם אפילו הוגלו לסיביר.

אז, באותה שנת 1906, לאחר כשלון המהפכה ברוסיה, כאשר הממשלה הצארית החמירה ביתר אכזריות את צעדיה ואת דיכוייה, כשהיא מנסה לחסל כל סימן של תנועת הפועלים המאורגנת וכל ניסיון להשמיע מחשבה חופשית, או אז החלה ההגירה היהודית הגדולה לאמריקה.

גם בעירנו החלה באותה שנה נדידה גדולה החוצה. לראשונה נסעו, או מוטב לומר נמלטו, מנהיגי הפועלים שנרדפו על ידי המשטרה. בעקבותיהם הלכו פועלים רבים ובנים של מעמד הסוחרים ובעלי הבתים, שגם הם היגרו. לאחר זמן הביאו הם אליהם לאמריקה מי את אשתו וילדיו ומי קרובים אחרים וידידים.

מוסדות, חברות, איגודים ובתי תפילה בקובל

מוסדות רבים פעלו אצלנו בעיר. כמה מהם נוסדו בשנים האחרונות של המאה ה-19 ועוד קודם לכן, ורבים יותר נפתחו בשנים מאוחרות יותר והתקיימו עד לשנים האחרונות לפני חורבן קובל. נזכיר כאן חלק מהם:

ביקור חולים [בית החולים היהודי], מושב זקנים, בית יתומים, לינת הצדק, "אורט", "אוזע" הבנק העממי, התאחדות בעלי המלאכה, התאחדות הסוחרים, הגנת הדייר, קופת גמילות חסדים [הכללית, שבנוסף לה היתה כמעט לכל בית מדרש או בית כנסת קטן קופת גמילות חסדים נפרדת למתפללים שלו].

התנועה הציונית היתה מאורגנת אצלנו היטב, כמו בכל הערים האחרות, ויוצגה על כל ענפיה ומפלגותיה, כגון הציונים הכלליים, המזרחי, פועלי ציון, צעירי ציון, השומר הצעיר והרוויזיוניסטים.

היו גם ארגוני ספורט: "הצופים", שנוסד ונוהל על ידי מפקדו האנגרטי **לוסיע כאדאראוו** (לוסיה חודורוב), [היום (בשנות ה-50) רב חובל של אוניה ישראלית], בר כוכבא, חשמונאיה ועוד.

ה"בונד" היה אחת המפלגות הפוליטיות הראשונות בעיר, עליה כתבנו בפירוט בפרק אחר.

בשנים 1917-1918, עם הקמת השלטון הבולשביקי ברוסיה, כאשר עירנו נכבשה על ידי הפולנים, פעלה תחת מעטה של קונספירציה (חשאיות) קבוצה של צעירים קומוניסטיים. רבים מהם נעצרו בידי המשטרה הפולנית בעת התכנסויותיהם הסודיות או בביתם הפרטי, בגלל הלשנות. הם נדונו לשנות מאסר רבות. (על התקופה הזו כתב ל. אוליצקי בספרו "דודיה נפח"). למרבה הצער, לא נותרו בידינו נתונים מדויקים מכל הארגונים, המוסדות, החברות והאיגודים המפורטים לעיל. איננו יודעים מתי נוסדו, מה היה הרכב הנהלותיהם, פעילותם וכן הלאה. כל אלה היו דרושים כאן מאוד להרחבת סקירה זאת כדי להאיר בצורה מפורטת וברורה יותר חלק חשוב זה של החיים היהודיים בעיר מולדתנו. אבל מכיוון שנתונים כאלה אינם בידינו, עלינו להסתפק בכך שאנו מונים את כל המוסדות הללו [ואולי לא כולם], מבלי למסור פרטים עליהם.

היו אצלנו מספר ניכר של מוסדות לימוד. החל מתלמוד תורה וכלה בגימנסיה עברית, בתי ספר של "תרבות" וחדרים ושורה ארוכה של בתי ספר פרטיים בשפות יידיש-עברית. אגב, לימדו בהם מורים ופדגוגים מעולים.

הגימנסיות היו בתחילה על טהרת הרוסית. אחרי כן הפכו לרוסיות-פולניות. כן היו בתי ספר עממיים פולניים, שבהם למדו ילדים יהודיים ממשפחות אריסטוקרטיות בעלות אמצעים, ביחד עם ילדים נוצריים.

בתי כנסת ובתי מדרש, שטיבלעך של חסידים ומניינים קטנים (בתי כנסת קטנים שבהם התכנסו רק כמניין מתפללים), בתי מדרש פרטיים [כי הם הוקמו על ידי בעליהם], כולם יחד מנו עשרות רבות.

ראשון לכולם היה בית הכנסת הגדול, שבפארו וביופיו, על ציוריו וחיטובי העץ שבו, לא היה לו דומה בערים האחרות בסביבה הקרובה והרחוקה. מסיבות שונות, נבנה בית הכנסת במשך למעלה משלושים שנה. התפללו בו החזנים הטובים ביותר. לחנוכת בית הכנסת הובא החזן הידוע באותם הימים **מאיר בארדיטשעווער** (ברדיצ'בר) שהופיע עם מקהלה מעולה בהנהלת המנצח **אהרעלע פיינטוך**.

אבל מאיר בארדיטשעווער לא החזיק מעמד זמן רב בבית הכנסת הקובלאי, כי בעלי הבתים שהתפללו במקום היפנו את עיניהם אל המנצח פיינטוך, שבנוסף לידע המוסיקאלי הרחב שלו היה לו קול אדיר וידע נעימות מופלאות. ואכן הם החתימו אותו על חוזה כחזן של בית הכנסת הגדול, במקומו של מורהו הקודם מאיר בארדיטשעווער, שהוא (פיינטוך) עלה עליו בהרבה.

ביחד עם פיינטוך נותרו בעיר רוב חברי המקהלה, שכולם היו בני משפחות עניות בבארדיטשעווער. אחד מהם, המשורר **כאלאט** (חלט), נעשה לאחר זמן מנצח המקהלה.

בית הכנסת הגדול, עם החזן פיינטוך והמקהלה שלו, היה גאוות יהודי קובל, כי הוא העניק חשיבות וכבוד לכל הקהילה הקובלאית.

בבית המדרש של "העיר" התפלל הזקן ר' **ישראל חזן שענקער**, יהודי למדן וירא שמיים מאוד, שלבש תמיד בגדי קטיפה ומשי. האיש נמוך הקומה הזה נראה תמיד בלכתו בצעד מדוד מביתו אל בית המדרש כדי להתפלל, כשלהרגלו נעלי סירה וגרביים לבנות ארוכות, המשוכות עד לברכיים; שמעיל עליון מסאטין מבריק, רך וחלק, או בחורף מעיל פרווה, מושלך על כתפיו ומתוכו מציץ [כשהיה זה בשבת] טלית שכבר התעטף בה בביתו וכובע קטיפה גדול לראשו, שהבליט עוד יותר את הניגוד בין בגדיו לפניו החיזוריים האציליים וזקנו הארוך עד לחגורה. או אז לא יכול היה איש לדמיין לעצמו, כי יהודי זה, החלוש לכאורה, יוכל להראות בשעת התפילה לפני העמוד גבורה כזו בקולו, שכאשר רצה בכך היה כשאגת ארי. ציבור המתפללים הגדול נהג להקשיב בהנאה ופליאה כאחת לברכת ראש החודש שלו, או לתפילת "השכיבנו", או קטע חזנות אחר, אותו שר במתיקות ובנוסח של בעל תפילה אמיתי.

ר' **ישראל חזן** ע"ה היה אחד מאחרוני שליחי הציבור של הדור ההוא, שבעת התפילה התעמק במשמעות שליחותו והיה מלא כוונה בהתייחסותו ל"ידע לפני מי אתה עומד"...

לאחר פטירתו, בא במקומו כחזן בבית המדרש של "העיר", הצעיר בשלושת בניו, ר' **דוד חזן**.

ב"עיר" היתה גם שורה ארוכה של שטיבלעך של חסידים: הטריסקער שטיבל, סטעפענער [שכונה גם ניסביזשער], ריזשנער, קאצקער (קוצקער), ליבאוויטשער וקארלינער, בית המדרש של החיטים, מניין אצל ה"גראבאוויצער" [ר' יצחק שאול דין], מניין אצל הרבי מטריסק בחצר לצד דרך בריסק ומניין ב"גארקע" [שם ניצבו הקסרקטינים]. ב"חול" נמצאו מה שנקרא בית המדרש "החוללי", בית המדרש ה"קאמערטשעסקע", בית המדרש של פרוזשאנסקי, בית המדרש של ענטין, בית המדרש של בריקס [הרבי הקוזיאני], בית המדרש של החנוונים ומלבד כל אלה כמה מניינים בבתי פרטיים: המניין אצל ר' אפרים דיין, מניין במדרון היורד מדרך לוצק ובית כנסת קטן נפרד של היהודים שהתגוררו ב"קובל וטאראיי" (קובל השנייה) [כך כינו את חלק העיר שנמצא מעבר לתחנת הרכבת, שם התגוררו בתחילה רק משפחות אחדות אבל בסופו של דבר עשרות משפחות] ועוד שורה של מניינים אחרים ואולי גם בתי כנסת קטנים אחדים, שאיננו זוכרים כעת בדיוק.

פרק ו

אינטליגנציה ומסחר בקובל

בפרק זה נציין כמה מילידי קובל הרבים, שהודות לחינוכם, תרבותם והידע שצברו זכו לפופולאריות וכבוד אצלנו בעיר:

קלרה ארליך, מנהלת הגימנסיה הקלאסית הרוסית ולאחר מכן הגימנסיה הרוסית-פולנית. עלמה רבת ידיעות זו, בת להורים אריסטוקרטיים בעלי אמצעים, זכתה לכבוד והערכה גדולים בעיר ובמיוחד בחוגים האינטלקטואליים. המוסד החינוכי שלה העמיד מספר גדול של צעירים מלומדים.

אשר פראנקפורט, בן להורים עניים, סיים את הגימנסיה בקובל ואחרי כן המשיך ללמוד באוניברסיטה פילוסופיה וסוציולוגיה. בשו בו לקובל מהאוניברסיטה, עם תואר דוקטור במקצועות הללו, בערך ב-1918, למד עברית מושלמת וייסד בקובל את הגימנסיה העברית, אותה ניהל בהצלחה עד לשנים האחרונות. (מאמרים בחוברת זו).

יוסף אברוך, גם הוא בן להורים עניים. אביו היה שוחט ואמו מוכרת בחנות. לאחר שובו מאודסה, שם סיים את בית הספר לרבנים, למד בעצמו מקצועות כלליים ושפות והיה אחד המורים הטובים ביותר בבתי הספר של "תרבות" אצלנו בעיר. (מאמר שכתב בחוברת זו).

קלמן ליס, בן למשפחה מכובדת מהמעמד הבינוני [אביו היה בין השאר דרשן]. הוא למד בחדר, אחרי כן בגימנסיה ולאחר מכן נסע ללמוד בסמינר למורים בוויילנה. הוא קרא רבות ונעשה בעל ידע בנושאים כלליים ובמיוחד בספרות הרוסית. הוא חש דחף לכתיבה והחל לכתוב שירים ולאחר מכן גם תרגומים מרוסית. הוא הוכר כמשורר מוכשר של שירי ילדים. שנים מספר לפני מלחמת העולם השנייה נעשה למנהל במוסד להבראה וחינוך לילדים מפגרים באוטווצק. אף כי היה בעצמו חלש וחולני, הצליח הודות לכישרונו, מרצו וכוח רצונו, לנהל את המוסד הזה בהצלחה וזכה להכרה רחבה בין העוסקים בחינוך. הוא עסק בכך עד שהנאצים יימחו שמו פלשו לפולין ב-1939 והוא ניספה שם עם תלמידיו, כמו קדוש. (מאמר בחוברת זו).

נציין כאן גם, כי בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה התגורר בקובל זמן רב ועיצב את עצמו כסופר, כותב המאמרים המוכשר והנודע **יונה רוזנפלד**. הוא עבד בבית מלאכה לחרטות ובאותה עת כתב את סיפוריו המקוריים הפסיכולוגיים שבהם תיאר טיפוסים ואישים מחיי קובל היהודית. כאשר אנחנו קוראים את סיפוריו של יונה רוזנפלד שנכתבו באותה עת, אנחנו מוצאים שלמרות ששמות הגיבורים שונו, אפשר להכיר בהם חלק מהחיים היהודיים בקובל, על בעיותיהם וחסרונותיהם, על שמחותיהם וסבלותיהם, ש.י.ר. תיאר בצורה כה מיומנת ואמנותית. (מאמר בחוברת זו).

גם הסופר המוכשר **זישע וויינפער** [כיום בצפון אמריקה] והאחים הסופרים **לייבל, ברוך ומואטעס אוליצקי**, שאומנם כולם נולדו בטריסק [עיירה ליד קובל], אבל את צעדיהם הראשונים בספרות היהודית עשו כאשר חיו ועבדו אצלנו בעיר, מי כפקיד ומי כמורה. (מאמרים בחוברת זו).

היינו יכולים להביא כאן שורה ארוכה נוספת של צעירים אינטליגנטיים ומלומדים כגון **יוסל בורשטיין, חזן, וולולה גילדווארג, האחים קלוניצקי** ועוד הרבה למדנים ועילויים, ומלבדם מספר ניכר של רופאים, עורכי דין ובעלי מקצוע חופשי מכובדים וידועים אחרים שנוולדו בקובל והתחנכו בה. כל אחד מהם היה בעל ידע רב, אם בנושאים כלליים ואם בנושאים יהודיים ומלבד זאת היו גם פעילים כל אחד בתחומו ובחוגו, בארגונים ומוסדות שונים, חברתיים, תרבותיים, לאומיים ופוליטיים.

אבל כאן נסתפק רק ברשימה שהצגנו לעיל ואנו מאמינים כי די בכך לתת תמונה, אפילו מיניאטורית, של הנוער האינטליגנטי ובעל החינוך התרבותי, שהיה אצלנו בקובל, ואשר מנו עשרות ומאות, ואשר היום, לצערנו הרב ולמרבה הדאבה והכאב, אינם קיימים עוד.

ברצוננו להקדיש בפרק זה גם כמה מילים למסחר היהודי אצלנו בעיר. קובל היתה, כפי שכבר ציינו קודם, צומת של כמה מסילות ברזל. סוחרים גדולים וסוכנים נוסעים של כל מרכזי המסחר והתעשייה הגדולים, נהגו לעשות אצלנו הפסקה ממסעותיהם למרחקים, או שהגיעו במיוחד אלינו, כדי למכור אצלנו מוצריהם, שהיה להם שוק טוב אצלנו.

העיר היתה תמיד מלאה יהודים סוחרים מהערים הקטנות והעיירות שמסביב לקובל, וכן פריצים (בעלי אחוזות), כמרים ואיכרים ממאות החוות והכפרים שמסביב, כדי לקנות אצלנו את הסחורות והמוצרים שנדרשו להם. בקובל היו הרבה סיטונאים ובמיוחד כאלה שזכו במונופול [זיכיון] למכירת סחורות שונות בכל רחבי ווהלין. גם משום כך היתה התנועה הכלכלית בעיר רבה ובקנה מידה גדול. השפע היה גדול. פרנסה לא חסרה ליהודים. לבעלי המלאכה היתה עבודה. מוסדות, ארגונים וחברות בכל התחומים והגוונים היו פעילים והעיר צמחה והתקדמה בכל המובנים. ילדים בבתי הספר ובגימנסיות למדו, השתלמו ותכננו את עתידם. במלה אחת, הכל היה בתנועה ובחיים היהודיים בכל התחומים ובכל הצורות, הלא דופק דם חזק במלוא מובן המלה.

קובל בשנות מלחמת העולם הראשונה

1914 – 1918

במלחמת העולם הראשונה השתנתה העיר רבות לרעה. כבר בתחילת המלחמה התקרבה החזית לקובל ומשום כך עזבו את העיר חלק מהמשפחות העשירות – סוחרים גדולים, תעשיינים, אנשי מקצוע וסתם משפחות נכבדות. חלקם נדד לעומק רוסיה וחלקם לערים גדולות קרובות יותר, כגון קייב, אודסה ומקומות אחרים וביחד עמהם נעלם גם דופק החיים היהודיים שהתבססו בעיר במשך שנים רבות.

כאשר נכנסו הגרמנים העירה, באו עמהם גם כוחות אוסטריה-הונגריה, שכידוע היתה אז בת בריתה של גרמניה. כאשר הם כבשו עיר, נהגו להקים בה שתי מפקדות נפרדות. אצלנו בקובל, מיקמו הגרמנים את המפקדה שלהם ב"עיר" (העיר הישנה) והאוסטרים ב"חול" (העיר החדשה). יהודי "העיר" קינאו ביהודי "החול", כי המפקדה האוסטרית התנהגה הרבה יותר טוב והיתה הרבה יותר אנושית במגעיה עם האוכלוסייה האזרחית, מכפי שהתנהגו הגרמנים באזור "העיר". בכל זאת הסתגלו היהודים לשלטון הכובש וכך או כך עברו את ימי השלטון הזה, מי טוב יותר ומי רע יותר, כשהם מתאימים את עצמם לתנאים החדשים.

במרוצת הזמן הזה, הגיעו הרבה תושבים חדשים העירה. ייתכן שהם היו אפילו רבים יותר מאלה שעזבו אותה. ביניהם היו יהודים סוחרים ובעלי מלאכה, שגורשו או שנמלטו מהעיירות הקטנות והכפרים סביב קובל, שהיו קרובות לאיזור הלחימה. ברובם היו אלה יהודים מהעיירות מעלניצע (מלניצה), ראטנע (רטנה), סטיבעכוע, ניסכיזש, קאמען-קאשירסק (קמין-קאשירסק) ואחרות, והם הסתדרו לא רע בעיר. אחדים מהם אפילו עשו במשך הזמן עסקים לא רעים [עסקי מלחמה], ולאחר מכן כבר נשארו כתושבים קבועים בקובל.

בסוף 1918 ובתחילת 1919, כאשר כוחם של הגרמנים כבר נשבר והם, הגרמנים, הקימו בקייב ממשלת בובות אוקראינית "עצמאית", בהנהגתו של סקורופאדסקי, כמשקל שכנגד לשלטון הבולשביקי שהוקם אז ברוסיה. באותם ימים חיו יהודים באזורנו בבהלה ובמצב מבולבל יותר מכל שחוו במהלך המלחמה עד אז. היה זה זמן של הברחות מטבע זר, של מוצרים שונים ועסקות-אוויר (חסרות בסיס) מזדמנות ענקיות, שלא היתה להם כל ממשות וכל חיזוק. אפילו מיום אחד למשנהו. יהודים כן סוחרים, לא סוחרים, יהודים בעלי מלאכה, פועלים, מלמדים ומי לא – הכל סחרו. זקנים וצעירים, גברים ונשים, מגדול עד קטון, הכל הבריו כל מה שהיה אפשר. באותו זמן נערכו "פלענינקעס" - חילופי שבויים בין המעצמות הנלחמות. חיילים רוסיים שנשבו והוחזקו בזמן המלחמה בגרמניה, נסעו עכשיו הביתה לרוסיה, ולהיפך, החיילים הגרמנים שהיו שבויים ברוסיה, נסעו לגרמניה, אוסטריה וכולי.

תחנות הרכבת היו מלאות יומם ולילה בשבויים המוחזרים הממתינים לקרונות המשא [קרונות אחרים כמעט לא היו אז בנמצא], כדי לנסוע איש ליעדו. זה היה הזמן שבו היהודים הפכו עולמות בהברחותיהם. רבים מהם לבשו מעילים צבאיים דומים לאלה של ה"פלענינקעס", כאשר המעילים הרחבים והארוכים מכסים על סחורות שונות שנשאו המבריחים על גופם. ונסעו לכל אשר ישאום עיניהם. כאשר אך שמעו שסחורה כלשהי חסרה באיזה מקום באוקראינה או ברוסיה, הם הבריו אותה לשם ובדרכם חזרה, הביאו מוצרים אחרים. כך, למשל, הוליכו לרובנה, ברדיצ'ב, זייטומיר, אודסה, קייב, יקטרינוסלאב, חרסון וערים אחרים, סחורות כגון כפתורים, מסמרי נעליים, צבע, משי וכדומה ובדרכם חזרה הביאו טבק, מאחורקה (טבק רוסי זול) ומוצרים אחרים שחסרו אצלנו בעיר ובסביבתה. גם במטבע זר סחרו והבריו. כך, למשל, העבירו את שטרות הנייר הקטנים של 20 ו-40 קערבלעך [רובל] אשר הוצאו על ידי ממשלת קריינסקי (ששלטה ברוסיה אחרי התפטרות הצאר עד שהודחה על ידי הבולשביקים), ואשר היו דקים כנייר סיגריות, או את שטרות הקארבאוואנצעס שהוצאו על ידי הממשלה האוקראינית החדשה ואשר נקראו "סדינים" [עד כדי כך היו גדולים] ובמקומם הביאו שטרות מימי הצאר בשווי מאה או עשרים וחמישה רובל, מטבעות זהב של "חמישיות" ו"עשיריות" רוסיים ומטבעות זרים אחרים.

סביב העסקות הללו סערו והפכו עולמות ואספו חבילות ושקים של כסף נייר שהוצאו על ידי ממשלות ומשטרים רוסיים ואוקראיניים שונים, שהתחלפו תוך זמן קצר, ועם מארקים גרמניים, מארקים מזרחיים ומערביים, כתרים אוסטריים ואחרים, עד שיום אחד הפך כל העושר הזה לעפר ואפר. הצאר הלך. קריינסקי הלך, סקורופאדסקי הלך, הלכו הגרמנים והאוסטרים ובשטרות הכסף שלהם אפשר היה רק לצפות את הקירות, עד כדי כך ירד ערכם. יהודים נשארו שוב, כבאותה מעשייה, "לפני שוקת שבורה".

לאחר תום המלחמה [כלומר, היא הסתיימה רשמית רק בין מעצמות ההסכמה לגרמניה, אבל מעשית עוד היה באזורנו מצב מלחמה, בגלל המלחמה בין פולין לרוסיה הסובייטית ובין כמה גנרלים "לבנים" פורשים, שניצבו נגד השלטון הרוסי-בולשביקי החדש] ואזורנו עבר לידי פולין, לאחר שהיתה לה תחיית המתים כעבור תקופה כה ארוכה תחת

השלטון הרוסי. באותם ימים החל חלק, אבל בפירוש חלק קטן מאלה שנסעו מעירנו, לחזור אליה. אבל זה כבר לא היה אותו דבר כמקודם.

אותם יהודים, שלפני המלחמה ניהלו עסקים גדולים והיו קבלנים גדולים, ומשום כך ניהלו חיי עושר ופאר, מצאו עם שובם קובל אחרת, עם צורת חיים שונה בכל האופנים. היא כבר לא היתה "השדה החופשי" של מסחר ועסקים כמקודם. רוסיה הגדולה והרחבה, שעמה עמדו קודם לכן בקשרים כלכליים, נמצאה כעת מעברו השני של הגבול. היא גם היתה במילא בעלת סדר שלטוני אחר [סובייטי]. אומנם מסיבות שונות נשארו ברוסיה בני משפחה לא מעטים של אלה שחזרו, מי אשתו, מי ילדיו או בני משפחה אחרים. וכאן, תחת השלטון הפולני החדש כבר לא היו אותם תנאי מסחר וגם לא כפי שאומרים, מרחב הכלכלה הישן, וכבר לא היה, כדברי הפתגם העממי, עם מה ואצל מה לדחוף את הידיים.

היו אפילו מספר מקרים, כמו למשל (אצל משפחות) **הקראפיוניקערים וההאניקס**, שהיו ספקי המצרכים של חיל המצב הפולני, שנמצא בעיר ובסביבתה. **הארמאריניקים והצוקרמאנים** עם הטחנות שלהם ועוד כמה סוחרים חוזרים, כגון **יאסל שוחט**, **כאסיס** ועוד כמה אחרים, שהיה להם מזל במסחר וכמו שאומרים הצליחו להיחזק קדימה ולרכוש להם מעמד מכובד בקרב כלל הסוחרים לשעבר, אלה שהיו פני העיר והיום בירידה [כפי שהיו למשל, **ראבינערזאן**, **קאסאווסקי**, **ההיינאכים** ואחרים] אבל אלה היו יוצאים מהכלל. באופן כללי כבר לא היתה זו אותה קובל כמקודם והעיר לבשה מראה של יורדת (עיר בירידה) אמיתית. אומנם לא מבחינה חברתית, כי בתחום החברתי שבו וחזרו כל המוסדות והארגונים לפעילות כמקודם וחלק מהם אפילו הרחיבו וחיזקו את פעילותם.

מייד עם כניסת הפולנים העירה, היתה בעיר תנועה צבאית גדולה, בגלל מיקומה החשוב של קובל במערכת מסילות הברזל. באותם ימים הגיעו העירה הרבה חיילים מאלה שכונו "פוזנאנטשיקעס". הם היו כלבים ואנטישמיים גדולים והעיר נאלצה לשאת בצרות וייסורים בגללם. החלו ללכוד יהודים לעבודה [פירוק ביצורים, איסוף תחמושת בשדות, הקמת גדרות תיל וכדומה]. היו כבר מקרים של חיתוך זקנם של יהודים וסתם שוד של רכוש יהודי.

רק כאשר הצבא הפולני בכלותו התרחק מקובל, בדרכו לקייב, החלה האוכלוסייה היהודית של קובל לנשום מעט יותר בחופשיות. אבל המצב השלו יחסית הזה לא החזיק מעמד זמן רב. כעבור זמן קצר החלה הנסיגה הידועה של הפולנים מסיבות קייב, אליה כבר הגיעו, לאחר שהצבאות הבולשביקיים, בפיקודו של גנרל בודיוני, הצליחו להודפס משם בעוצמה פראית. אז שוב עבר עלינו זמן סוער ומפחיד.

הצבא הפולני החל לסגת בחיפזון והעיר קיבלה לזמן מה מראה של מחנה צבאי והאוכלוסייה היהודית נאלצה לעמוד בפני צרות צרורות. באותו זמן אירע מקרה שהטיל עוד יותר אימה ופחד על יהודי קובל: חיילים התרוצצו ברחובות ואף נכנסו לבתים, כדי ללכוד אנשים לעבודה. בין השאר נכנסו לבית אחד [של **אסתר-חיה**, אשת **ראובן שעפסל**] ושם מצאו יהודי [טריסקאי] מתחבא תחת מיטה. האיש נורה בו במקום. אפשר לתאר את הרושם הנורא שמקרה זה עשה על העיר.

אירעו גם מקרים של שוד והצתות של בתים וחנויות, על ידי החיילים הפולנים החוליגנים, ויהודים נשארו בחיים רק בקושי, מרוב מורא ופחד.

בנוסף לכך הגיעו הידיעות הנוראות על הפוגרומים נגד האוכלוסייה היהודית בערים ובעיירות באוקראינה, על ידי הכנופיות הצבאיות האוקראיניות, כגון של פטלורה, זעלענאו, אסקילקי ושודדים אחרים, שניתנה להם יד חופשית לשדוד ולעשות פוגרומים ביהודים, ככל שרצו והתאוו ליביותיהם הבריוניים. במצב נסער כזה נמצאה קובל עד לימים הראשונים של יולי 1920, כאשר נכנסו העירה הצבאות הבולשביקיים.

פרק ח

הצבאות הבולשביקיים באים והולכים – הפולנים שוב כאן – בולאק-בלאכאוויטש

כאשר נכנסו יחידות הצבא הבולשביקי העירה (במלחמת פולין-רוסיה 1919-1920), נעשה מייד קל על הנשמה. הנשימה נעשתה חופשית יותר, כי לפחות היתה תחושת ביטחון בחיים. אומנם מייד הורגש מחסור במוצרי מזון שונים ופשוט לא היה מספיק לחם והאנשים היו מוטרדים ומבולבלים מהמצב הבלתי שקט וחששו מפני מה שעלול להביא בוקר המחרת. אבל בכל זאת גילו הכל התנהגות שלווה.

הראשונים שחשו בסדר החדש היו היהודים העשירים. (שכן הבולשביקים) החלו להחרים אצלם את המחסנים המלאים בסחורות ולהוליך אותן אל מחוץ לעיר.

חזית הלחימה היתה קרובה. סוחרים לא סחרו, בעלי מלאכה עבדו רק מעט והכל חיו רק ממה שהכינו לעצמם קודם לכן. משפחות שלמות, גברים, נשים וילדים, נהגו לפשוט על הכפרים, השדות והיערות ולהביא משם מצרכי מזון. חלקם אף הפכו זאת לפרנסה, על ידי מכירת המוצרים שהביאו, כגון תפוחי אדמה, קמח, פירות וכדומה, לאחרים. אבל מצב זה לא נמשך זמן רב. שכן עד שהתושבים התבוננו סביבם די הצורך ולפני שהצליחו להתאים את עצמם לסדר החדש, עם ההוראות והפקודות לחדשות לבקרים שהוציא השלטון, לפיהם צריכה האוכלוסייה האזרחית בעיר להתנהג וכולי, הורגשה לפתע תנועה ויציאה ממגורי הצבא של הכובשים החדשים. היה ברור כי משהו עומד להשתנות.

ואכן לא עבר זמן רב והצבא (הבולשביקי) החל להתפנות. המוני חיילים רכובים על סוסים ורגליים, עם עגלות המוליכות פצועים, החלו לעבור בעיר בבהלה ובחיפזון. הצבא שהיה מוצב בעיר גופה, כגון מפקדת העיר, לא הספיק

לקחת איתו הרבה מכלי המלחמה שלו והשאיר מחסני תחמושת שלמים. קרונות אספקה נותרו עומדים באמצע הרחוב – והחיילים נעלמו.

העיר מצאה את עצמה באותו יום [היה זה ערב ראש השנה] במעין "שטח הפקר", ללא כל צבא מכל צד שהוא. רק מאוחר בערב החלו להיראות חיילי החלוץ הפולני הראשונים. אחריהם הגיע הגוף המאסיבי העיקרי של החיילים (הפולניים) – והשלטון הפולני חזר אל העיר, כדי להישאר בה באורח קבע. זמן קצר לאחר שהפולנים נכנסו והחלו לנהל את העיר מחדש, החלו שוב יהודים לחוש בסדר החדש. סדר של רציחה, גניבה, גזילה ואנטישמיות, שהפולנים הצטיינו בה מאז ומתמיד. הרבה דאגות אפפו אז את בני העיר. היו דאגות פרנסה והיו דאגות מכך שפשוט לא היה מה לאכול, שכן עוד קודם לכן חסרו מצרכי מזון חיוניים והלחם הפך ללוקסוס. [כמה אופים אפו לחם מתערובת של קמח ערמונים, נסורת עץ ואחוז מסוים של קמח שעורה. וגם לחם זה היה בצמצום ונחטף ברגע שיצא מהתנור]. ולכל אלה נוספה הבהלה שגרמו התנפלויות ה"האלערטשיקים" הידועים לשמצה מאותם זמנים. היו אלה חיילים פולניים בפקודם של קצינים צרפתיים, שבראשם גנרל האללער.

בהתנפלויותיהם על יהודים חפים מפשע הם הטילו אימה ופחד על היהודים בעיר. ליהודים מזוקנים הם חתכו את הזקן בכידוני הרובים ולא מעט פעמים פשוט קרעו בידיהם את הזקן ביחד עם העור. ואכן לא מעט יהודים, קשישים וצעירים (שזקנם נתלש), נראו הולכים ברחוב ובבית הכנסת, כששנטרם חבוש במטפחות, כדי להסתיר את החרפה ואת הכאב.

בנוסף לכך, עברו על קובל עוד כמה ימים של בהלה גדולה, שבה פחדו יהודים לחייהם. היה זה כאשר הפושע הנודע גנרל בולאק בלאכאוויטש הופיע בסביבות העיר עם כנופיות הבריונים שלו. אלה השתתפו עם הצבא הפולני במלחמתו נגד הבולשביקים, אבל בכל מקום שאליו הגיעו, קודם כל רצחו את האוכלוסייה היהודית והרסו ופגעו ברכוש יהודי. ידיעות נוראות אלה התפשטו במהירות בערים ועיירות יהודיים מקרוב ומרחוק. על כן, כאשר נשמע אצלנו שכנופיות באלאכאוויטש מתקרבות העירה, פרצה בהלה ומהומה.

היה זה כבר לאחר שהבריונים עברו בעיירות ובכפרים הסמוכים לעיר, כגון קאמען-קאשירסק, ראטנע, קרעמנע, ליבעכין ועוד, ובכל מקום הם רצחו יהודים רבים מאלה שלא הספיקו להימלט על חייהם ולברוח אל היערות ולמקומות אחרים, כפי שעשו רוב היהודים במקומות המוזכרים לעיל ובעיירות אחרות.

בוקר אחד, התעוררה העיר לשמע הידיעה, כי "הבאלאכאוויטש באים". הבהלה והבלבול היו גדולים עד לאין שיעור. בעלי הבתים בעיר התכנסו מייד להתייעצות, מה לעשות כדי למנוע את הסכנה המתקרבת. במקביל החלו להתכונן אנשי "בריגאדת האגרופים", שהיתה מורכבת מסבלים, בעלי עגלות, קצבים וגם צעירים מבתים בורגניים, שכבר הראו בעבר את "עבודת הכפיים" שלהם למי שנטפלו ליהודים.

הפעם העניין היה רציני מאוד ומסוכן ועד מהרה התארגנו (בעלי האגרוף) בצורה נאותה וניצבו הכן לכל צרה שלא תבוא.

בינתיים החלו לזרום העירה פליטים יהודים עם חבילות ושקים, עם נשותיהם וילדיהם. הם באו מאיזור ה"גארקע", הנמצא במבואות העיר. הם הלכו בדרך בריסק, מהכיוון שבו ציפו לבואם של ה"באלאכאוויטש".

בהתייעצות שקיימו בעלי הבתים נבחרה משלחת של נכבדים, פני העיר, יהודים ונוצרים, והם הלכו למפקד העיר ולאישים בעלי השפעה אחרים [כמובן לא בידיים ריקות...]. ואכן מאמץ המשלחת נשא פרי ובהתערבותם (של האישים השונים) הוחלט שבאלאכאוויטש וכנופיות השודדים שלו לא יעברו דרך קובל.

ואכן כך היה. ברגע האחרון, כאשר הם (הכנופיות) כבר ניצבו לפני העיר מוכנים להיכנס לתוכה, הם פנו לדרך אחרת ולא נכנסו העירה. כך עבר אותו יום בפחד ומורא, אך האסון שאיים על העיר התפוגג.

בהזדמנות זאת ברצוננו לציין, כי לאחר הפוגרומים הנזכרים לעיל ורצח היהודים על ידי הבאלאכאוויטש באזורנו, הובאו אלינו העירה יתומים רבים מהערים והעיירות השכנות, מקאמען-קאשירסק (קמין-קישירסק), ראטנע, קיפטישעוו, קרעמנע, טריסק, יורעווישטש ומקומות אחרים.

כל היתומים הללו נקלטו בבית היתומים העירוני, אבל מחוסר מקום למספר כה גדול של ילדים, היה הכרח להעביר את חלקם לבתי היתומים בסארנע (סרנה) וברוונע (רובנו).

העסקנים הקובלאיים השקיעו את עצמם רבות בחינוך ילדים אומללים אלה, ודאגו לכך שבנוסף לטיפול ולהזנה במובן הטוב ביותר של המלה, גם יעניקו להם שם לימודים וחינוך יהודי וכללי.

כאן המקום להזכיר אחד מהעסקנים המסורים והנאמנים ביותר של בית היתומים הקובלאי, עורך הדין **עפלבויס** (אפלבויס). הוא היה יהודי מתבולל, שלא התערב כלל בעניינים יהודיים אחרים. אף פעם הוא לא ביקר בבית הכנסת ובכלל היה רחוק מיהודים ומיהדות. אבל למען בית היתומים הוא היה מוכן ממש למסור את נפשו. מדי פעם ראו אותו עובר ברחוב עם כמה יתומים. בשבת הוא נהג ללכת לבתי הכנסת ולבתי המדרש, עיכב שם את הוצאת ספרי התורה לקריאת הפרשה, ונשא נאומים, מחציתם ברוסית ומחציתם ביידיש רצוצה, בהם ביקש והתחנן לפני היהודים שיעזרו ויתמכו בבית היתומים.

לא פעם, בעת שדיבר אל הקהל על היתומים הבודדים, היה פורץ בבכי. הוא היה כל כך מסור ונאמן להם, עד כי החלו לכתותו "אבי היתומים".

עסקנית מסורה ליתומים, או מוטב לומר ליתומות, היתה העלמה האינטליגנטית **רייצע לעווין** (רייצה לוין). כמעט יום ולילה לא עזבה את בית היתומים, שם השגיחה על מחלקת היתומות, השגיחה שמאומה לא יחסר ושמרה עליהן כאם טובה מסורה, הדואגת מאוד לילדיה.

היא, רייצע לעווין, ממש כמו עורך הדין עפלבויס, הלכה תמיד ברחוב מלווה ביתומות, שהיתה צריכה לדאוג להם למשהו או לסדר אותן איפה שהוא. וכך זכתה העלמה רייצע לעווין לכינוי "אם היתומות".

ילדים רבים מבתי היתומים הנזכרים נשלחו לאחר מכן, בעזרת ה"ג'וינט" לבתי יתומים בצפון אמריקה, בדרום אפריקה ובארגנטינה.

פרק ט'

תחת השלטון הפולני – הגירה – עלייה – ערב חורבן

לאחר תקופה של פחד נורא (בעקבות המאבק בין פולניה לרוסיה הסובייטית על מערב אוקראינה ורוסיה הלבנה, שהסתיים בניצחון הפולנים), החלו החיים בקובל לחזור למסלול נורמלי, תוך התאמה לסדרים הפולניים החדשים. יהודים שוב עבדו, סחרו ושוטטו. אומנם חלקם הגדול התקשו, התקשו מאוד, למצוא פרנסה, אך בכל זאת הצליח הרוב הגדול לחיות, מי טוב יותר ומי גרוע יותר.

חיי החברה, לעומת זאת, דווקא התחזקו והתרחבו. היו אלה הימים של מייד אחרי הצהרת בלפור. הרעיון הציוני-לאומי התפשט בקרב חוגים רבים של נוער ומבוגרים. החלו להופיע בתי ספר יידישניים ועבריים. שורה שלמה של מוסדות וחברות יהודיות חזרו לפעול לאחר תקופת השבתה ומוסדות יהודיים חדשים רבים נפתחו. החלו להופיע השבועון "קול קובל", בעריכת **יאנקל בוראק** (יעקב בורק), הירחון העברי-יידי "על המשמר" ועוד כתבי עת אחרים. הוקמו ארגוני צופים וספורט, כגון "הצופים", "מכבי", "חשמונאי" ואחרים. בכלל חזרה לפעום פעילות יהודית חברתית ענפה, אף כי מבחינה כלכלית היו בצרות תשעים ואולי יותר אחוזים מהאוכלוסייה היהודית. הממשלה הפולנית, בשאיפתה ובלחצה להביא לפולניזציה של "השטחים" (שנכבשו במערב אוקראינה ורוסיה הלבנה), החלו ליישב באזורנו משפחות פולניות חדשות, שהובאו מלב פולין. בדרך כלל היו אלה איכרים חסרי קרקע ועניים. כן הגיעו העירה הרבה פקידים של ממשלת פולין החדשה ועובדי רכבת, אבל אלה כמעט שלא הביאו עמם שיפור כלכלי, כי ביחד עם המושלים החדשים והמהגרים הפולניים החדשים, הגיעה גם תנועת "ירק משלנו" (שביקשה מהפולנים לקנות רק אצל פולנים) וחוקים אנטישמיים מיוחדים ורדיפות אחרות, שפגעו בכל תחומי החיים היהודיים, והיהודים נעשו עניים ומדוכאים יותר ויותר.

באותה תקופה מנתה האוכלוסייה היהודית בקובל קרוב ל-30 אלף נפש. המיסוי המיוחד שהוטל על סוחרים יהודים, תעשיינים, חנוונים ובעלי בתים, כגון "דאכאדאווע" (מס הכנסה), "אבראטאווע" (מס מחזור), "מאיאנטעקאווע" (מס רכוש), "מעשקאניאווע" (מס עירוני?) ומיסים מקומיים נוספים שצצו מדי פעם, היקשו מאוד על המצב הכלכלי של היהודים שגם בלעדיתם היה גרוע, והיהודים בעלי החנויות הקטנות והפרנסות הדלות לא יכלו לשלם מיסים אלה. במשך תקופה מסוימת נפוץ באזורנו, כמו בפולין כולה, הכינוי הידוע לשמצה "עגלת גראבסקי" (ולדיסלב גראבסקי, ראש הממשלה ושר הכספים של פולין בשנים 1924-1925), שלקח את חפצי הבית האחרונים מאלה שלא יכלו לעמוד בדרישות המס.

החלו להיראות ברחובות יהודים רבים, סוחרים גדולים לשעבר, גבירים גדולים לשעבר, ובעיקר בין אלה שחזרו מרוסיה, [שם שהו בימי המלחמה], יהודים מכובדים ואינטליגנטיים שעל פניהם עדיין ניכרו גדולתם ועושרם מלפני המלחמה, כאשר היו מה שכונה "מנהלי העיר" – ועכשיו התהלכו בצעדים איטיים, מהוססים, בהליכה נוסח שבת ויום טוב, אבל באמצע השבוע [סימן לדלות], כי לא היה להם משהו אחר לעשותו ובכלל משהו לעשות. יהודים אלה כבר איבדו את התקווה, את האמונה שיוזכו לראות זמנים טובים יותר. היו אלה, במלה אחת, יהודים בירידה. אבל העיר ידעה, ראתה ולא שתקה. נוסד חוג מצומצם של אנשים שסייעו בסתר ובסוד למשפחות הסובלות הללו במצרכים החיוניים הבסיסיים ביותר. כל זאת – במסתרים, שאיש לא ירגיש בכך, חלילה. זה היה מתן בסתר אמיתי. מייסדי ה"מתן בסתר" ומנהיגיו היו אלטער סתת המצבות [שלום ווקסלבוים] ושמחה הינדל. בעניין זה ברצוננו לציין, כי היו אצלנו בעיר כמה נשים, דווקא מהמעמד העני, אבל הבעל-ביתי (המסורתי), שנהגו לקחת מדי יום שישי חלות וכסף ולחלקם ב"לינת הצדק", "ביקור חולים", בכלא וגם למשפחות כאלה שרק הן [הנשים] המתרימות ידעו ששם זקוקים מאוד לסיוע.

וכך, בדרך זו, נמשכו החיים אצלנו בעיר במשך כמה שנים. מצב זה של דיכוי מצד אחד ושל התדרדרות מהצד השני, פגע עוד יותר, והרס כלכלית ומוסרית את האוכלוסייה היהודית. יהודים, ברובם כאלה שכבר לא היו להם כל סיכויים להבטיח את קיומם, וכבר היו במצב של באו מים עד נפש, החלו לנדוד אל מעבר לים. יהודים סוחרים, שלא נדע, שלא הרוויחו מספיק כדי לשלם את המיסים, יהודים בעלי מלאכה, שהחלו לרדת לחייהם ב"צד" (מס האיגוד המקצועי), פועלים יהודיים מובטלים וסתם יהודים "מסובבי מקל הליכה". מי מהם שרק היה יכול לאסוף את הוצאות הדרך, יצא לנדוד. החלו "להבקיע את הים". הנסיעה לא היתה קלה כל כך, כפי שהדבר נדמה. אבל נסעו. מי לצפון אמריקה, אם הצליחו לקבל מקרוביהם שם "ניירות דרישה" [נפתחו אז גם סוכנויות שתמורת סכומים נכבדים העבירו לצפון אמריקה עשרות צעירים שלא היו להם "ניירות דרישה"]. והיו שנסעו לארגנטינה, ברזיל וארצות אחרות. גם לארץ ישראל נסעו אז משפחות רבות ויחידים, שרבים מהם דווקא לא היו מהעניים. היו אלה צעירים ציונים אידיאליסטיים, שחיסלו את עסקיהם [כגון משפחות **גיינער**, **גיטליס** ואחרים], ונסעו לארץ ישראל במחשבה לעזור לבנות את הארץ. אבל למרבה הצער [בגלל המשבר הכלכלי ששרר אז בארץ ישראל] חזרו חלק מהם לקובל לאחר שהות קצרה שם. אבל גם אלה לא איבדו את אהבתם לארץ ישראל והמשיכו לפעול ולנהל תעמולה לרעיון ולאידאול הציוני [ווייסברויט, גיטליס ואחרים].

שנים עברו והמצב רק נעשה גרוע וקשה יותר. האנטישמיות התחזקה והלכה עד כדי כך שהנוער האנטישמי החל לנהוג באלימות. הסטודנטים הפולניים בבית הספר (למידות) "מרניצ'יה" התנפלו והיכו יהודים ברחובות והרסו חנויות יהודיות. [אגב, כמה מהם, מהסטודנטים ה"מיערינקים", נלכדו (בידי יהודים), הוכו עד שבירת עצמות וכמה מהם אפילו הושלכו מהגשר העירוני למי הנהר]. כל מי שיכול היה, הציל את עצמו. שוב על ידי הגירה. למרות שכלל שעבר

הזמן, היה קשה יותר ויותר לצאת. דלתותיהן של מדינות ההגירה החלו להינעל. אבל בכל זאת היו כמה מאושרים שחשו באורח אינסטינקטיבי בסערה המתקרבת, בחורבן העומד לבוא, והם עשו כל מאמץ כדי לנסוע לכל אשר ישאו אותם עיניהם. אז החלו שוב לנסוע קבוצות רבות של חלוצים לארץ ישראל, ושם נשארו עד היום הזה.

כך, פחות או יותר, חיו וסבלו אצלנו בעיר עד 1939, כאשר הרוצח הגדול ביותר בעולם, היטלר יימח שמו, הצית את העולם במלחמה העולמית השנייה ועשה כל מאמץ כדי להשמיד את כל העם היהודי במו ידיו העקובות מדם ובדיוק כמו לכל שאר הערים והעיירות היהודיים, הגיע גם אלינו העירה. על אותה תקופה מקפידים דם, שעברה על יהודי קובל מאז פרוץ מלחמת העולם השנייה עד למותם על קידוש השם בשנת 1942, יש לנו מידע של עדי ראייה שנמצאו בקובל בזמן הכיבוש הרוסי והגרמני, וחיו עם היהודים שם בגטאות [לולה רוכורגר-קרייץ, איציק פינקלשטיין, שניהם כעת בארגנטינה, ומשה בבצ'וק, כעת בפולין], ולמזלם עלה בידיהם להינצל ולא ליהרג כפי שכל העדה של יהודי קובל נרצחה בידי הרוצחים הגרמניים והאוקראינים, יימח שמום וזכרם.

פרק י.

מלחמת העולם השנייה. – הסובייטים משתלטים על העיר. – החיים תחת השלטון הרוסי-סובייטי

כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה וגרמניה התנפלה על פולין (ב-1 בספטמבר 1939), ורוסיה חתמה עם גרמניה על ההסכם ה"רוסי-גרמני" [הסכם מולוטוב-ריבנטרופ], שהביא לכך ששתי המדינות הנזכרות לעיל חילקו ביניהן את פולין, נפלה עירנו קובל תחת השלטון הרוסי-סובייטי. הגבול הרוסי-גרמני באזורנו היה אז לאורך הנהר בוג, הנמצא 70 קילומטר מערבית לקובל. באותה תקופה זרמו יהודים רבים, בעיקר צעירים, שבאו מעברו השני של הנהר, לאחר שנמלטו בעוד מועד מערים ועיירות פולניות, שלאחר מכן נכבשו בידי הצבאות הגרמניים. כאשר הטנקים הסובייטיים הראשונים, שלצידם צעדו חיילים וקצינים על מלוא ציודם ונשקם, נראו בעיר, קידמה האוכלוסייה היהודית את פניהם בפרחים והשמיעה הרבה סיסמאות וקריאות תמיכה בכובשים החדשים עם מנהיגיהם. הרוסים התארגנו בעיר והקימו מועצה שניהלה את כל ענייני העיר. ככל שהאוכלוסייה היהודית היתה בטוחה שלא יאונה להם כל רע וכי השלטון החדש ידאג לאספקת מזון לתושבים, הורגש מייד מחסור במוצרי מזון. חסרו לחם, קמח ואמצעי מחיה בסיסיים אחרים. הרוסים תפסו את כל המוסדות והמיתקנים הציבוריים בעיר, והמועצה הוציאה הוראה לכל האוכלוסייה האזרחית להירשם. הוראה זו, כמובן, בוצעה מייד. ההנהלה העירונית הצבאית תפסה גם שורה של חנויות גדולות ושירותים, כגון חנות הסדקית של **יוסף שוחט**, החנות הסיטונית של **באקאלי**, טחנותיהם של **ארמניקס וצוקערמאן** וחנויות גדולות דומות, שבעליהן לא הורשו להיכנס אליהן, והסחורות והמזון שהיו בהן נמכרו לאוכלוסייה במחירים זולים. כל שאר החנויות הקטנות, המפעלים הקטנים ובתי המלאכה של כל המקצועות והמלאכות, לא נתפסו ויכלו להמשיך במסחר ובמלאכה כמו קודם, אבל תחת השגחת השלטונות, שדאגו לכך שהמחירים לא יהיו גבוהים מדי. כן הוקמו מפעלים שיתופיים קטנים, שנוהלו יחדיו על ידי פועלים ובעלי בתים לשעבר. חומרי הגלם שנדרשו למפעלים הללו ולמפעלים הזעירים האחרים, ומוצרי מזון עיקריים כגון בשר, קמח ואחרים, סופקו תחת פיקוח קפדני, באמצעות מועצת התזונה. במקביל הותר לעסוק במסחר זעיר בין האוכלוסייה העירונית האזרחית לבין האיכרים מכפרי הסביבה, שנהגו לבוא העירה בימי השוק והירידים, כדי למכור את מוצרי הכפר שלהם. בזמן הראשון הזה של הכיבוש הרוסי, נשלחו מהעיר לעומק רוסיה, כחשודים בפטריוטיזם פולני או גרמני, הרבה פולנים עם משפחותיהם. גם כמה משפחות יהודיות עשירות (ארמאניק ואחרים) נשלחו לסיביר כבורגנים או מכיוון שעברו על ההוראות והתקנות החדשות. בזמן הגירושים הללו נעלם מהעיר **יוסף שוחט**, הסוחר והגביר הידוע והמכובד, מבלי שאיש ירגיש בכך ומבלי שייוודע באיזה אופן. היו שאמרו, כי תמורת תשלום נאה קיבל מטוס, שהעביר אותו למקום מבטחים אי שם בחו"ל וכי משם הוא עבר לצפון אמריקה (אבל איש לא היה בטוח בכך). כל אלה קרו בחודשים הראשונים של הכיבוש הרוסי. מאוחר יותר קיבלו החיים אופי יותר שליו ויצבי והיהודים כבר החלו להתרגל לצורת החיים החדשה ולמחשבה, כי כך צריך להיות. זאת בפרט, לאחר שהחלו להגיע ממקורות שונים ידיעות ולחישות בלתי רשמיות באיזו ברבריות מתייחסים הגרמנים, הנאצים, לאוכלוסייה היהודית בערים ובעיירות מהצד השני של הגבול, שם נמצאים הגרמנים. בוודאי שכאן בקובל היו מרוצים ומאושרים מכך שקובל נפלה תחת השלטון הרוסי, שבחסותו החיים הפיזיים של היהודים מובטחים ובמספר מקרים אפילו מועדפים על פני האוכלוסייה הפולנית. אבל מצד שני שררה בקרב חלק מהיהודים אי שביעות רצון מסוימת (מובן מאליו שלא הציגו אותה בגלוי), מפני שהרי לא היו לגמרי חופשיים לעסוק במסחר, לעבוד במה שרוצים ואיך שרוצים, כפי שהיו רגילים קודם אצל הפולנים.

אומנם בעת השלטון הפולני סבלו היהודים מאנטישמיות קשה ונאלצו לעמוד ברדיפות ונגישות שונות, אבל כל זה כאילו נשכח, כי עכשיו חשו יהודים שאינם חופשיים ושידיהם כבולות במסחר הרבה יותר מקודם. הכל היה תחת ביקורת והשגחה קפדנית של השלטון הסובייטי על כל פרט קטן במסחר ובתעשייה. זאת אל תעשה ואת ההוא אל תמכור. הכל היה חייב בדיווח וברישום במוסדות השלטון הנוגעים בעניין, ושום דבר, אפילו הקטן ביותר, לא יכול היה להיעשות ללא היתר מהשלטון הצבאי ואפילו מן האזרחי, שהיה בדרגה נמוכה יותר ונאלץ בעצמו לדווח על כל דבר להנהלה הצבאית של העיר.

אבל כאמור, התרגלו האנשים לאט לאט ובמשך הזמן, לצורת החיים החדשה וברצון או שלא ברצון, התאימו את עצמם לכל, אם היה להם נוח בכך או לאו. מפני שכל ברירה אחרת הרי לא היתה.

הכאיב מאוד ליהודי קובל כאשר מייד עם כניסת הרוסים העירה נסגרו הגימנסיה העברית "תרבות" ובית הספר "הרצליה" (מאוחר יותר נפתחה גימנסיה יהודית) והנוער היהודי הלומד, שעד כה חונך בעברית ודיבר בה, לא היה לו היכן להמשיך את לימודיו. בחדרים מהסגנון הישן כן הרשו ללמד ילדים ומורים מבתי הספר הסגורים נתנו שיעורים פרטיים בבתי יהודיים.

כל בתי הכנסת ובתי המדרש היו פתוחים לכניסה חופשית של מתפללים יהודיים כמקודם, פרט לבית המדרש העירוני הגדול, שהפך בידי הרוסים למחסן צבאי.

החיים הלאומיים-חברתיים היהודיים בעיר, בכל צורותיהם וגוניהם, שהתנהלו קודם לכן, נעצרו וקוצצו והפעילות הוגבלה רק לסיוע כלכלי, סוציאלי או פילנתרופי.

הנוער נהג להתכנס לבילויים בערבים באולמות הריקודים ובמקומות בילוי אחרים, כגון תיאטרון וקולנוע. צעירים רבים החלו לעבוד במוסדות ובמשרדים ממשלתיים והתמנו למשרות שונות. גברים בגיל צבא נקראו לשירות צבאי ונשלחו לרוסיה לשרת שם במקומות שונים.

באותו זמן אירע מקרה שעשה רושם גדול בעיר. זוג שהיה להם מקודם ניירות דרישה (ויזות לארץ ישראל, שנשלחו על ידי) קרוביהם בארץ ישראל, הורשו על ידי הממשלה הסובייטית, לאחר מאמצים ממושכים, לצאת את הארץ. ביום שבו נסעו מהעיר, ליוו אותם יהודים, גדול כקטן, במבטי קנאה, על כך שהיה להם המזל והזכות לנסוע. הכל איחלו לעצמם בדממה, שגם הם יזכו בנס כמו זה שאירע לזוג המאושר הזה.

בתנאים כאלה נמשכו החיים תחת השלטון הרוסי החדש, במשך שבעה חודשים. עד שבוקר אחד הופיעו על קירות הבתים בכל הרחובות, הודעות שבהן נאמר, כי כל מי שרוצה לעבור לצד הגרמני, כדי להתאחד מחדש עם משפחתו הנמצאת שם, צריך להירשם ואז יקבל היתר לכך.

ואכן, יהודים ונוצרים רבים, שבני משפחתם נמצאו בפולין מהצד השני, תחת הכיבוש הגרמני, באו להירשם. שלושה חודשים לאחר ההרשמה – היה זה ב-10 ביולי 1940 בשעה 3 לפנות בוקר – העירו את כל היהודים שנרשמו לעבור לאזור הכיבוש הגרמני. היתרו להם לקחת עמם לדרך רק חבילה קטנה עם הדברים הנחוצים ביותר (כמה בגדים ומזון), ריכזו אותם במקום אחד ומשם שלחו אותם לעומק רוסיה. מאומה לא עזר, לא בקשות ולא השתדלויות. מה גם שלא היה זמן לכך, כה מהיר כברק נעשה הדבר. לעומת זאת הפולנים, הגרמנים והאוקראינים שנרשמו, נשלחו כפי שהובטח להם אל צידו השני של הגבול, לפולין תחת הכיבוש הגרמני.

באותו רגע לא יכלה האוכלוסייה היהודית להבין את היחס של השלטון הסובייטי ליהודים, יחס שנראה כהבעת אי אמון בהם, וצעד שלילי לגביהם. אומנם לאחר מכן התברר כי הודות לצעד זה ניצלו המגורשים מהשמדה. אבל באותו רגע היה זה – כאמור – דבר מטריד ובלתי מובן.

הצעד נראה כאי-הבנה, מפני שהמשמעת והנאמנות של האוכלוסייה היהודית לשלטון הסובייטי היו מושלמים וכך גם נותרו לאחר מכן. רק ברקע היתה, כאמור, מידה מסוימת של אי שביעות רצון מוסתרת, בגלל השינוי בצורות החיים והתחושות הלאומיות, כמו במובן הכלכלי, שהיהודים היו מוכרחים (גם אם לא ברצון) להתאים אליהם את עצמם, כי כך היתה ההוראה והחוק של השלטון החדש.

וכך התנהלו החיים כהרגלם עד ל-22 ביוני 1941 כאשר הגרמנים ימח שמם התנפלו על רוסיה ללא הצדקה.

פרק יא.

התנפלות הגרמנים על רוסיה וכניסתם לקובל

בערב הקיצי של יום ראשון, ה-22 ביוני 1941, כאשר העיר עדיין היתה שקטה ושלווה יחסית, כרגיל לימי ראשון, נפגשו יהודים מי עם בני משפחתם לבלות מעט ומי באירוע חברתי. בני הנוער בילו בין השאר באולם ריקודים ואחרים סתם טיילו ברחובות ושוחחו בנעימות. לפתע נשמע רעש חזק של מטוסים מתקרבים, והדבר משך את תשומת לבם של הכל. אף כי לא היה נדיר לשמוע רעש מטוסים, שטסו לעיתים תכופות מעל לעיר, חשו הכל כאילו הפעם זה שונה מהרגיל. לכולם היתה לפתע תחושה מוקדמת של דאגה, חוסר ביטחון ופחד, בשומעם פתאום בערב הקיצי השקט והנעים, את רעש נחיל מטוסים, המתפשט כעופות טרף על פני השמיים מלאי הכוכבים.

הכל יצאו מבתיהם לרחוב, כדי לראות מה קרה פתאום, ואילו מטוסים אלה שהופיעו לפתע בהמוניהם באמצע הלילה. הכל התבוננו בשמים בראשים מתוחים והיהודים העלו השערות וסברות שונים.

אחדים הבינו, כי אלה סתם תמרונים של כוחות האוויר הסובייטיים. אחרים – שבוודאי שולחים כאן צבא באוויר, לגבול הגרמני, כדי לתגבר שם את העמדות, כי משהו מדברים ומשהו כבר שמעו אומרים דברים העוברים מפה לאוזן, שלא הכל חלק ולא הכל בסדר בין רוסיה עם "הידיד" החדש (גרמניה הנאצית), שמלכתחילה לא היה בו אמון, אבל

כנראה שמסיבות דיפלומטיות וחישובים צבאיים ועניינים אחרים, היו מוכרחים להשתיק זאת בינתיים, כדי להיטיב להתכונן מבחינה צבאית ולשמור על הגבולות וכולי. כך עמדו יהודים ושוחחו כמנהגם.

גם אנשי צבא רוסיים, חיילים וקצינים, שבילו בלילה זה במועדונייהם ובבתייהם הפרטיים, יצאו לרחוב והתבוננו בשמים, מעט נרגשים ותמהים. אפילו להם, כך נראה, היה חידוש בהופעת המטוסים הרבים כל כך בצורה פתאומית כזאת, וגם אצלם היו חילוקי דעות לגבי מקורם. של המטוסים, כמובן. הרי זה בכל זאת היה ערב, (היה חשוך) והם טסו בגובה רב. אבל בכל זאת הגיעו למסקנה, כי אלה "נאשי", שלנו, כלומר רוסיים. כך אמרו החיילים והקצינים בפירוש: "טא נאשי" (כן שלנו).

וכאשר קצין אומר כך בכבודו ובעצמו, הרי הוא יודע מה הוא מדבר ואין מה לפחד, ומדוע צריך להיות מוטרדים? ואכן הכל נרגעו מעט וחזרו לבתיהם. אבל היתה זו שלוה מעושה, כי בלב פנימה היה לכל אחד בכל זאת קצת פחד ואות אזהרה, שמשהו לא טוב עומד בפתח, בין אם המטוסים יהיו רוסיים או בכלל גרמניים. והלילה בכלל לא עבר בבתי היהודים בשקט.

וכפי שניבא ליבם של יהודים רבים כל כך, שוב נשמע עם עלות השחר, באור ראשון, שאון בואם של מטוסים רבים מעל לעיר. מייד נשמעו פיצוצים עזים של פצצות מתפוצצות, שהרעידו את האוויר.

מבוהלים יצאו כולם מבתייהם לרחוב כדי לראות מה קרה. הפעם כבר היו משוכנעים הכל שאלה מטוסים גרמניים. הם השליכו פצצות בקרבת תחנת הרכבת וב"קובל ווטאראי" ("קובל השניה" - צפונה לפסי הרכבת שחצו את העיר, אזור בו כמעט לא גרו יהודים), לא הרחק מפסי הרכבת, וגם ב"חולות" על הגינה ליד בית ה"קראסאוויצעס" ("היפיפיה" - בית קפה ידוע בקובל). בהפצצה זו נהרסו כמה בתים וכמה אנשים נהרגו.

פחד ומורא אפפו את הכל נוכח ההפצצה הפתאומית שלא ציפו לה. כרכרות העזרה הראשונה התרוצצו בעיר, כדי לאסוף את הפצועים וחשו ממקום אחד למשנהו כדי לכבות את הבתים העולים בלהבות.

החיילים שהתאכסנו בקסרקטין ב"גורקי" ובבתים פרטיים, נראו מתחילים להתכונן לעזיבה בחיפזון ובהלה. רכב צבאי, טנקים, ציוד צבאי אחר וכלי מלחמה, הופיעו בעיר במלוא ציודם וחימושם. גם מטוסים רוסיים כבר נראו טסים והבהלה והפחד היו גדולים עד לאין שיעור, כי כבר נודע, שגרמניה תקפה את רוסיה ללא התראה והכל חשו מייד, כי אסון גדול מתקרב.

מחשש להפצצות נוספות, נמלטו רבים אל מחוץ לעיר, לשדות ולחורשות. היו שהתחבאו במרתפים ובבתי אבן. יהודים רבים התחבאו עם נוצרים ב"קוסטשיאל" (הכנסייה הפולנית) שבקרבת "פאמיאטניק" (הגל-עד שמימי נפוליון), שהכומר שלה הזמין גם את האוכלוסייה היהודית לבוא לשם כדי למצוא מחסה מפני ההפצצות.

כמה ימים נמשכה הפאניקה בעיר. החלו לבוא מהחזית חיילים פצועים רבים ובתי החולים נתמלאו בהם. גם בתי ספר, בתי כנסת ובתים אחרים ומיתקנים הפכו במהרה לבתי חולים עבור החיילים הפצועים הרבים שהגיעו. במקומות אלה קיבלו הפצועים עזרה ראשונה ומייד נשלחו הלאה.

מההפצצות התכופות והקרבות באוויר, בין המטוסים הגרמניים והרוסים, נעשו האנשים מבולבלים והתרוצצו ממקום אחד למישהו, מבלי לדעת מה להתחיל לעשות ואיך להציל את עצמם.

החזית התקרבה לעיר מיום ליום ואפילו משעה לשעה. שכן כידוע ההתקפה הגרמנית על רוסיה היתה בוגדנית וללא התראה, והכוחות הרוסיים הקטנים במספר לא יכלו ברגע הראשון להתייצב בכל עוצמתם נגד האויב והיו מוכרחים לסגת.

פורסמה הודעה, כי מי מהיהודים שרוצה בכך, יכול לבוא עם הצבא הרוסי הנסוג. צעירים יהודיים רבים וגם יהודים מבוגרים, הצטרפו לשיירות הצבא ונסעו עמהן. מי ברכבת, מי בסוס ועגלה ואפילו בהליכה ברגל.

רוב הנוסעים היו כאלה שחשו לא לגמרי "כשרים" פוליטית מבחינת המימשל הגרמני הנאצי; כאלה שעבדו במוסדות ממשלתיים רוסיים וכדומה. נסעו גם יהודים כאלה שסתם נבהלו ורעדו אפילו לשמע השם גרמני-נאצי. אבל החלק הגדול, אולי 90 אחוז מהאוכלוסייה היהודית, נותרו בעיר, מבלי לתאר לעצמם ומבלי להתכונן לאסון הגדול ולשואה הגדולה שציפו להם.

היו מקרים שבהם גברים שהיו מוכרחים לנסוע יכלו לקחת עמם את ילדיהם ונשותיהם, אך האחרונות (הנשים) לא רצו לנסוע בגלל המחשבה הטפשית שמוטב להן לשמור על הבית ועל מעט הרכוש שלהם, שהיה חבל להן להפקיר אותם. יהודים רבים, רבים מאוד, דווקא כן רצו לעזוב את העיר אבל כבר לא היה להם מקום בשום מקום (בשיירות הרוסיות הנסוגות).

לפני שהיה זמן להתבונן סביב היכן נמצאים בעולם ומה להתחיל לעשות, כבר היו כל הדרכים הרחק מחוץ לעיר תפוסות על ידי חיילים גרמניים וכנופיות אוקראיניות וכבר אי אפשר היה להימלט. הדבר קרה בגלל הבגידה והגייס החמישי (המרגלים) של אוקראינים רבים, שניהלו עבודה מחתרית לטובת גרמניה ובכך סייעו להתקרבות המהירה של החזית לעיר.

בשבת, ה-28 ביוני 1941, כבשו נחילי הצבא הגרמני-נאצי את קובל.

קובל תחת השלטון הגרמני-נאצי. – מותו האכזרי של הרבי מטריסק, ר' וועלעוועלע

כשנכנסו הצבאות הגרמנים-נאציים העירה, עדיין בערו מספר בתים בחלקים הצדדיים של העיר וקרוב לתחנת הרכבת, לאחר שנפגעו בפצצות וביריות שזה אך פסקו, ואיש לא טרח לכבותן. אבל העיר גופה נותרה כמעט לגמרי ללא נזק. יהודים שוב תלו זאת בברכתו הישנה של הצדיק מניסכיש ז"ל, שפעם, לפני שנים, בירך את קובל כי לשריפות לא תהיה כל שליטה על העיר.

רובה של האוכלוסייה היהודית נחבאה בבתיים ובמרתפים. פחדו לצאת ברגע הראשון אל הרחוב. באותו בוקר עצמו העיזו יהודים שהתחבאו בחצרו של **באקסער**, לצאת משם. הם נתקלו בצבא העובר וכולם, 22 במספר, נורו בו במקום. ביניהם היה עורך הדין הצעיר **יעקב גובערמאן**. אלה היו ראשוני הקורבנות. לפי הוראת המודעות הראשונות שהודבקו על הקירות בידי השלטון הגרמני, הלכו מנהיגי הקהילה **ווילי פאמערמאן**, **משה פערל**, **ווידרע** ועוד כמה בעלי בתים, עם ראש הקהילה, **הרב נחום משה טווערסקי** בראש, להתייצב לפני מפקד העיר, קעמפף. הוא הורה להם שכל החנויות והשירותים ימשיכו לפעול ועל כולם כמו גם על כל הבתים היהודיים הפרטיים צריכים לתלות טבלאות צהובות. כל היהודים, גברים, נשים וילדים, חייבים לשאת על זרועם סרט לבן עם מגן דוד כחול. מובן מאילו שההוראה בוצעה.

כשנפתחו החנויות, הופיעו הרבה איכרים אוקראיניים, לרוב שקצים צעירים, ולקחו מכל הבא ליד במחירים אפסיים ורבים אפילו כלל לא שילמו. בחנויות רבות נכנסו חיילים גרמניים ואזרחים אוקראיניים וסתם שדדו מכל הבא ליד. מיתקנים ורהיטים הם שברו והשליכו לרחוב. החיילים הגרמניים שעברו ברחוב התבוננו איך הרכוש והסחורות היהודיים נשדדים ומושמידים ונהנו הנאה פראית מהמראה שנשקף לעיניהם, הצופים המרוצים. כעבור יומיים הוקמה על ידי השלטון הגרמני כנופית-משטרה, שהורכבה ממספר גדול של שקצים ובריונים אוקראינים מתושבי קובל גופה וגם מכפרי הסביבה. מנהיג השוטרים הרוצחים האוקראינים היה ד"ר פירוגוב (תושב קובל) ואשתו, שהתבלטה במעשיה הרצחניים לגבי היהודים עוד יותר מאשר בעלה.

המפקד הראשי של המשטרה האוקראינית היה גרמני אחד, פושע בשם מאנטעל (מנטיי). בתנאים אלה אפשר לתאר איך חיתה האוכלוסייה היהודית בעיר ובאיזה מצב מבולבל היא נמצאה. בשתיקה החלו להחביא מזון, אמצעי מחיה וחפצי ערך ובכלל כל מה שהיה לו איזה שהוא ערך, כדי שאולי אפשר יהיה באמצעותו להציל את החיים בעת צרה. ניתנה הוראה, כי ליהודים אסור לצאת לרחוב לפני שעה 10 בבוקר ואחרי שעה 6 לפנות ערב. יהודים רבים הותקפו ברחוב על ידי אזרחים אוקראיניים וחיילים גרמניים, ולאחר שהיכו אותם קשות, גזרו את זקניהם ושיחררו אותם בלעג ובצחוק פרוץ.

הרבי מטריסק, ר' **וועלעוועלע**, קיבל הוראה מייד עם בואם של הגרמנים, להתייצב לפני המפקד קעמפף, אך הוא הסתתר. זמן מה לאחר מכן הוא נתפס במקום מחבואו ונעצר. לאחר שנתפס הוא הוחזק במעצר כמה ימים מבלי שלאיש הותר להיפגש עימו. הוא לא קיבל כל מזון ומשקה, עונה ולבסוף נכרת ראשו והוצג בחלון הראווה של הקואופרטיב האוקראיני, שם נותר כמה ימים. האוקראינים נהרו להביט בדבר הנורא, ולהתפעל ממה שעשו ל"זשידאווסקי ראב"ן" (הרבי היהודי).

וביהודים? היהודים בכו בדממה, בכאב לב גדול, וקוננו על המוות הנורא והאכזרי של אחרון השושלת של רבנים וגאונים, הקדוש והטהור ר' וועלעוועלע, זכר צדיק לברכה. כשבועיים לאחר הימצאם של הגרמנים בעיר, הוקם יודנראט (מועצת יהודים), לפי הוראת קעמפף. חברי היודנראט היו בין השאר המכובדים מהפעילים לטובת הציבור בעיר: **משה פערל**, **ווידרע**, **שלמה מאנדעל**, ד"ר **קאהן** (יהודי מלודז'), **צוקער**, **קהתל** חתנו של **לעווין** ועוד כעשרה יהודים מבעלי הבתים החשובים בעיר, ובראשם ווילי פאמערמאן כיושב ראש.

המתורגמן בין היודנראט למפקדה היה **וועווקע באקון**. פקידי היודנראט היו **יונה פערלמוטער** ו**קאפטשוק** ומנהל החשבונות – **גראניטש**. הקומיסר של לשכת העבודה היה איזה "פאלקס-דויטשע" (גרמני מקומי) מלודז', רשע מרושע ושונא ישראל בשם וויענסקי.

היודנראט היה חייב להעמיד לרשותו יום מספר מסויים של עובדים יהודיים. המשטרה היהודית של היודנראט, שבין אנשיה היו **באס**, **ערליך** (בנה של **שרה ערליך**), **ליאווע מלמד** וצעירים אחרים מקובל ומאלה שהגיעו אליה ממקומות אחרים, הצטרף כל יום להוליך את העובדים לעבודה ולהחזירם משם. כל יום נתן קעמפף ליודנראט הוראות ודרישות אחרות, כל אחת גרועה מהאחרת. הוא הורה להעמיד לרשותו רהיטים שונים, כלי אוכל וחפצים ומלבושים. ברגע שעלה משהו בראשו הנאצי, היה מזמן אליו נציג של היודנראט ומקצה לו זמן קצר שבו היו החפצים הנדרשים חייבים להגיע אליו. אחרת הוא איים לירות בכולם. פעם אחת דרש קעמפף מספר גדול של פרוות (פוטערים) בשביל הקצינים ובזמן שנקבע אכן נמסר המספר שנדרש. אבל מייד לאחר מכן הבחינו בעובדה ששוב אין רואים את באקון ברחוב. יהודים החלו להתעניין כדי להיודע מה קרא עם

באקון. נודע, כי קעמפף, לאחר שלקח את הפרוות מהיהודים, במקום למסור אותם לקציניו הבכירים, החביא אותם. באקון ידע על כך, כמו שידע על הרבה מעשים "יפים" אחרים של קעמפף. משום כך הורה לו קעמפף לעזוב את קובל ואין יודע לאן נעלם. אחרים ידעו לספר, כי קעמפף פשוט ירה בבאקון בסתר.

לאחר כשבועיים עזב קעמפף את העיר ובמקומו בא אחר, ושמו קאסנער. הוא היה חיה, חיה פראית בעל חיות של אדם, רוצח וסאדיסט, שהיתה לו הנאה מסבלותיהם ומייסוריהם של אנשים. הוא נהג להכות ולהרוג יהודים ללא כל סיבה. כאשר רק ראו אותו ברחוב נפלו פחד ומורא. הוא נהג ללכת ברחוב בלוויית כלב גדול ומפחיד עם שוט(?) ביד. כאשר השתכר, ואפילו סתם כך, לאחר התהוללות עם חבריו, נהג לצאת מאוחר בערב איתם כדי לבלות. והבילוי הטוב ביותר שלו היה לגשת לבתים יהודים ולירות דרך התריסים הנעולים לתוך החלונות, ומרוב הנאה על כך שהיהודים בבתים נבהלו עד מוות וילדים פרצו בבכי, היה צוחק בקול גדול. הפחד והמורא בלילות היו כה גדולים, שכאשר שמעו מהבתים כלב נובח ברחוב, פחדו שהנה הולך קאסנער ושוב יירה בחלונות.

קאסנער הורה, שכל היהודים יסתפרו ויתגלחו, וכמה נשים הוכרחו בעיקבות הקפריזות הפראיות שלו, לקצץ את שער ראשן עד לקרקפת.

ליהודים נאסר לשחוט בעצמם, לא פרה, לא עוף ולא שום דבר. בכלל לא הותר ליהודים לסחור בחופשיות בשום דבר. את כל מוצרי המזון היה צריך לקבל רק לפי כרטיסים שחולקו בכמות קטנה ביותר, שהיה בה אך בקושי כדי לקיים את הנשמה.

בכל זאת, ככל שחמור ומסוכן היה מצב המזון, נמצאה עצה. בהסתר סחרו היהודים זה עם זה וגם עם גויים, וכך השיגו אמצעי מחיה מחוץ לכרטיסים. איכרות מכפרי הסביבה וגם מאלה שגרו בקצווי העיר, נהגו להביא בהסתר אוכל, ירקות שונים ומוצרי מזון אחרים, והיהודים קנו אותם בכסף רב. גם קצבים נהגו מזמן לזמן לשחוט בסתר, מי עגל ומי אפילו פרה, והבשר הובא לבתים בלילה או לפנות בוקר, במאמץ להישמר שהשוטרים האוקראיניים או הגרמנים לא ישימו לב לכך.

פעם אחת שחט **פעלדמאן** הקצב פרה בהסתר. היה זה ערב פסח. הוא התכוון לכך שליהודים יהיה בשר כשר לפסח. למשטרה האוקראינית נודע הדבר ופעלדמאן נעצר. לאחר יום שלם שבו הוכה מכות רצח, הכריחו הרוצחים את פעלדמאן עצמו להקים עמוד תלייה ליד דירתו של **משה שויב**, ברחוב ווארשאוסקי פינת בריסקער והוא אכן נתלה על העמוד הזה.

הקדוש פעלדמאן נותר תלוי על העמוד יומיים עד שהירשו להביא אותו לקבר ישראל. זה קרה ביום הראשון של פסח משנת ה'תש"ב (1942).

כאמור, היה היודנראט מוכרח לספק כל מה שקאסנער דרש. הטובים בחייטים, סנדלרים, נגרים ובעלי המלאכות שהיו בקובל, היו מוכרחים לעבוד אצלו. כמצחצח המגפיים שלו הוא בחר בסטודנט **געלמאן**.

פעם אחת הוא ציווה, כי היודנראט יעמיד לרשותו כמה מבעלי המלאכה הטובים ביותר במקצועות שונים, עשרים איש בסך הכל. ביניהם היו גם החייט **קאגאן** והסטודנט געלמאן. קאסנער הוליד את כולם לבית העלמין וירה בכל עשרים היהודים.

כמה ימים לאחר מכן הוא שוב הורה ליודנראט להביא אותם בעלי מלאכה לעבודה. כאשר נענה שהם אינם ואין יודעים לאן נעלמו (חששו לומר לו שהוא עצמו ירה בהם) הוא צעק ואיים לירות, עד שהיו מוכרחים לומר לו את האמת, שהוא עצמו הרי ירה בהם. ואז קאסנער השתולל וייצר הרצח בער בקירבו מרוב כעס, מדוע היו מוכרחים להביא לו אז (להריגה ביריה) בדיוק את העובדים הטובים ביותר, שהוא צריך אותם עכשיו...

פרק יג.

גירוש היהודים לגטאות.

– החיסול הראשון של יהודי קובל

כשהחלו להגיע ידיעות באמצעות מקורות מחתרתיים, כי בערים ועיירות שונים, כגון ראוונע (*רובנה*), לוצק, ראזשישטש (*רוזישץ*) ומקומות אחרים, הרגו את כל היהודים, לא רצו יהודי קובל להאמין ולהפנים את המחשבה הנוראה כי גם כאן, בקובל, יכול להתרחש משהו כזה.

שם, אמרו יהודים, זה קרה מפני שבוודאי לא מילאו אחרי כל דרישות הרוצחים. בעיר אחת, אומרים, הרגו חייל גרמני. באחרת התחבאו פרטיזנים אצל היהודים ולפיכך נקמו הגרמנים בכל היהודים.

אבל כאן, בקובל, הרי היודנראט ממלא כל כך בדיוק אחרי כל מה שנאמר לו ונדרש ממנו. משום כך לא יתרחש כאן אותו דבר כמו בערים אחרות. כך האמינו יהודים וקיוו לנס, שבכל זאת, לא כולם ייהרגו. וזאת למרות שבכל יום ראו את המוות מול העיניים.

כשעמדו לצאת לעבודה, היו נוהגים להיפרד מהאשה והילדים. שכן אף פעם לא היו בטוחים כי יחזרו חיים. לא פעם קרה שקבוצת יהודים הובלה לעבודה, ובשובה, לאחר יום עבודה מפרך, נורתה כולה ואיש לא ידע היכן נותרו הגויות. (יש לציין, כי באותו זמן כבר חוייבו יהודים לשאת שני טלאים צהובים. אחד על החזה והאחר על הגב).

וכך, בפחד ובמורא, חיו יהודים (אם אפשר לקרוא לכך לחיות) עד ה-31 במאי 1942, כאשר ניתנה הפקודה שהיהודים יעברו לגטאות.

גטאות היו שניים. גטו אחד ב"חולות", שהקיף את הרחובות לסטאפאדאווא (ליסטפודובה), חתך את רחוב תחנת הרכבת החדש (נובו-קוליובה), רחוב תחנת הרכבת הישן (סטר-קוליובה) ועבר על פני הרחובות הקטנים התחתונים שמסביב להם. גטו "החולות" היה מיועד לשיכבת הפועלים.

הגטו השני היה ב"עיר" והחל בגשר "העירוני" בדרך לוצק (גשר הבטון שברחוב וורשבסקה) והגיע עד לשאר גשרי העיר (בדרך בריסק – ליד חצר הרבי מטריסק; ברחוב מאציוו (מאצייב) – ליד ה"קאזנאטשיסטווע" (הבנק הממשלתי-מוזכר בספר קובל עמ' 81- הבנק הרוסי שהוקם עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. צ.ר.) ובדרך לודמיר, ליד הכנסייה הקטנה). גטו זה היה מיועד למי שהיו סוחרים ובעלי מקצועות אחרים.

כדי לדעת מי צריך להימצא באיזה גטו, חולקו כרטיסים לבנים וירוקים וכל אחד היה צריך ללכת לתחנת המשטרה כדי להוציאם. בעת הוצאת הכרטיסים קרה, שמשפחות שלמות נחצו לשני הגיטאות. הבעל בגטו אחד ואשתו וילדיו בגטו השני, וכך גם לגבי בני משפחה אחרים.

היהודים ראו וחשו, כי הקמת הגטאות אינה מבשרת להם טובות והפחד, הבהלה והמהומה היו גדולים. בכיות ויללות קורעות לב נשמעו מהמשפחות שלפי הכרטיסים שקיבלו, לא יכלו להימצא יחדיו בגטו אחד. שום דיבורים, שום תחנונים לא הועילו מאומה. את מי שניסה לומר משהו, היכו והרגו. הכאוס והמהומה היו עד לאין שיעור ובכיות הנשים והילדים הקטנים עלתה עד לב השמים.

למעבר אל הגטאות הוקצה זמן של לא יותר משש שעות. באותו יום שבו ניתנה הפקודה, יום רביעי ה-31 במאי 1942, כאשר כל היהודים כבר נמצאו בשעה היעודה בגטאות, לחוצים וצפופים בחדרים, בפרוזדורים, בכוכים ואיפה שרק היתה חתיכת מקום פנוי אצל מישוהו בבית, התנפלו עליו יהודים עם חפצי העוני שלהם, עם שאריות רכושם שהצליחו לחלץ במהלך השעות המעטות שניתנו להם כדי לקחת אותם עמם.

היהודים האומללים התיישבו כמה משפחות בבית אחד, מספר משפחות לפעמים בחדר אחד. הם הביטו זה בזה בדממה, כאילו שאלו: נו, יהודים, האם אתם רואים למה הגענו? וכעת מה הלאה?

ה"מה הלאה?" חתך וניקר במוח, ניבא משהו לא טוב ואפילו נורא. אבל כל דרך לחילוץ, כל הצלה, לא נראו לעין. נעולים היו כמו חיות בכלוב. כל הדרכים, הרחובות, הסימטאות והגשרים לאורך כל הנהר בגטו "העיר" וכך גם בגטו "החולות" היו שמורים בקפדנות על ידי חיילים גרמניים ושוטרים אוקראיניים, ובמילא אפילו כן היו יכולים להתגנב מהגטו דרך איזו פירצה – לאן היו הולכים? ולאן זה נמלטים? (במהלך החודשים הראשונים של הכיבוש הגרמני, עוד לפני שגירשו את היהודים לתוך הגטאות, הצליחו מספר צעירים לברוח מהעיר, למרות כל השמירה הקפדנית. מי מהם הצליח להתאחד עם הפרטיזנים ביערות ומי מהם הסתתר אצל איכרים מכרים טובי לב בכפרים שמסביב לעיר. היו גם כאלה גויים).

אבל זמן רב להרהר לא ניתן להם. למחרת, ה-1 ביוני לפנות ערב, זאת אומרת בדיוק 24 שעות אחרי שהיהודים ננעלו בגטו "העירוני", ניתנה הוראה שכל היהודים בגטו יתכוננו לנסיעה לזמן ארוך אל מחנה עבודה. יהיה זה, כך הבטיחו להם, מחנה עבודה מיוחד ליהודים.

אם היתה זו אמת מה שאמרו להם או לא, היהודים חשו שכעת בא קץ חייהם. שוב פרצו בהלה ומהומה גדולים. פחד ומורא שלטו בכל. שוב חידשו נשים וילדים את בכיותיהם שזה אך שכבו ואיש לא יכול להרגיע את רעהו. האנשים ראו כי הכל אבוד, כי הולכים אל הסוף. אבל איש לא יכול היה למצוא עזרה. כל הלילה התכוננו. היו שהכינו לעצמם מעט מזון והיו שהכינו בגדים כדי לקחת אתם, במחשבה שבכל זאת יש אמת במה שאמרו להם, כי יעבירו אותם לאיזה מחנה עבודה. והיו מי שישבו כל הלילה והמתינו לכך שכבר יבואו להוציאם מהגטו, ושהסוף כבר יבוא מהר, ויהיה הקץ לסבל ולחיים כאלה, שממילא לא היו כבר חיים.

היו גם יהודים שהתחבאו במשך הלילה במרתפים, בעליות גג ובמחבואים אחרים. הם חשבו שאולי יצליחו בכל זאת להציל את חייהם (וכמה מהם אומנם הצליחו בכך).

בעליית גג אחת, בביתו של לייזער סוויניוך (אליעזר סוויניוק), שניצב בדרך בריסק פינת רחוב מאציוו (מאצייב), התחבאו תשעה אנשים. ביניהם היתה גם אשה עם תינוק בן שישה או שבעה חודשים. השחר כבר עלה. ממול, לא הרחק מהבית בו התחבאו תשעת היהודים, היתה "כיכר המצעדים". שם אספו את כל היהודים מהגטו, גברים, נשים וילדים. הם עמדו עם חבילות בידיהם ורעדו ובכו מפחד. מדי פעם באו עוד ועוד יהודים, נדחפים על ידי המשטרה האוקראינית. השוטרים התרוצצו בכל הבתים והמחסנים, וחיפשו אם לא נשאר בהם עוד איזה יהודי, אולי אי שם "חלילה", מסתתר יהודי.

וכאן, בעליית הגג שכבו תשעת היהודים מוחבאים בפינה, ועצרו את נשימתם. ליבם הלם מרוב פחד ומורא, בתקווה שהשוטרים לא יגיעו גם הנה כדי לחפש. וכאן, פרץ לפתע התינוק בבכי. נשמתם של היהודים כמעט פרחה מרוב פחד והם ביקשו מהאשה להשתיק את הילד. האם התאמצה בכל כוחותיה להשתיק את הילד ולמנוע ממנו להמשיך לבכות. מאומה לא עזר. הילד בכה שוב. היהודים רעדו וביקשו רחמים אצל האשה שתשתיק את התינוק, אחרת הם אבודים. בסופו של דבר השתתק הילד ולא בכה עוד. האם חנקה אותו... (עדות של יצחק פינקלשטיין שהיה אחד מתשעת היהודים בעליית הגג).

קבוצת היהודים הגדולה, למעלה משמונת אלפים איש במספר (לפי אחרים – תשעת אלפים) הועברה מ"כיכר המצעדים" בבוקר ה-2 ביוני 1942, י"ז סיון ה'תש"ב, כשחלק מוסע בקרונות ורבים הולכים ברגל, במקביל לדרך בריסק, שש פרסאות מחוץ לעיר, עד לכפר באכאווא (בכובה). שם הועמדו כולם בשורות, שורה אחת מאחורי השנייה, לפני בור שנחפר מראש. כל שורה של יהודים שהתקרבה אל הבור קיבלה פקודה להתפשט עירומים כביום היוולדם. חיילים בבגדים אזרחיים העמיסו את הבגדים על קרונות, והיהודים נורו על שפת הבור. כך, שורה אחת אחר השנייה, נורו כל היהודים, גברים נשים וילדים, והושלכו לתוך קבר אחים אחד.

בעת ההריגה ההמונית הזאת נמצא בין היהודים שהמתינו למותם, בנו היחיד של ראובן גזשעבמאכער (גז' במאכר), אהרן, מהנדס. הוא ניסה את מזלו ופנה לרוצח קאסנער (קסנר), שניצב מהצד והתבונן אם פקודות הרצחניות מבוצעות

במדוייק, וביקש ממנו, מקאסנער, להשאיר אותו בחיים, כי עוד יש לו לסיים עבודה חשובה עבור השלטון הגרמני. הוא גם הציג בפניו את התוכניות שעליהן התחיל לעבוד. הרוצח קאסנער הקשיב לו ואחרי שהתבונן בתוכניות שגזעבמאכער הראה לו, ציווה עליו לסור הצידה. וכך הצליח אהרן גזעבמאכער להינצל ממוות הפעם. מספר חודשים לאחר מכן נסע קאסנער לביתו של גזעבמאכער, קרא לו החוצה וציווה עליו להיכנס למכוניתו, כי, כך אמר לו, הוא צריך לנסוע איתו כדי לבדוק עבודה בבניין שנמצא בבנייה. גזעבמאכער הבין לשם מה הרוצח קאסנער מבקש זאת ממנו. לכן, בעודו יושב עימו במכונית הנוסעת, חתך לעצמו את הוורידים בסכין גילוח ובכך שם סוף לחייו במו ידיו. כך מנע מקאסנער את התענוג העקוב מדם לרצוח אותו בירייה.

פרק יד.

החיסול השני של יהודי קובל. – היהודים הכלואים בבית הכנסת הגדול. – חורבן קובל

היהודים הכלואים בגטו "החולות" לא ידעו יומיים תמימים על חיסול היהודים בגטו "העירוני". באותו לילה כן נשמעו רעשים רחוקים, שהעידו כי משהו בלתי רגיל מתרחש ב"עיר", וזה הטריד את שלוותם של הכל. בעלות השחר שמעו גם יריות שמגיעות מחוץ לעיר והדבר שוב הטיל פחד ומורא ותחושה מוקדמת רעה ששלטה בכל. אבל מה בדיוק מתרחש בגטו "העירוני" לא ידעו ולא העלו על דעתם. רק ביום השלישי נודע, כי כל היהודים בגטו "העירוני" נרצחו. אפשר לתאר, או אולי אי אפשר לתאר, איך קיבלו היהודים את הידיעה הנוראה ומה חשו, בהבינם כי גם להם מצפה אותו סוף. אחוזי פחד מוות, בלבבות כואבים ומיוסרים, הביטו ללא הגה זה בזה, בידועם כי היום יבוא תורם למות. אבל איש לא יכול היה למצוא עזרה לעצמו. הגטו היה שמור היטב ובמילא – לאן זה יימלטו? ולאן זה ילכו, כאשר על כל צעד ושעל אורב המוות? מקרה אחד בלתי רגיל אירע, כאשר קבוצת פרטיזנים, מחופשים במדים גרמניים, נכנסו במכונית לגטו ולקחו עימם כמה בחורים צעירים ונערות ונעלמו. שוב הוציאו יהודים לעבודה. בשער הגטו עבר כל יהודי, בצאתו ובבואו, בדיקה קפדנית, האם לא מכניסים חלילה, או מוציאים מזון, כסף, או דברים אחרים. על כל דבר קטן שנמצא אצל מישהו הענישו במכות ואפילו במוות. פעם אחת מצאו בחיפוש כזה אצל החייט **לייזער קארטאפלע** (אליעזר קרטופל), כסף חבוי בנעליו, ובו במקום, ליד השער, ירו בו. לאחר שהיהודים נמצאו כחודשיים בגטו "החולות", העבירו אותם לגטו "העירוני". במשך יום אחד מצאו את עצמם היהודים מגטו "החולות", בערך עשרת אלפים איש, בבתים העזובים והחרבים של הגטו "העירוני". בעוניים הרב הם התיישבו בכל דירה שהצליחו להיכנס אליה. כשבועיים לאחר שהיהודים הועברו מגטו "החולות" ל"עירוני", זה היה ביום שלישי בלילה, כינסו שוב את היהודים ב"כיכר המצעדים" ומשם הוליכו אותם לפנות בוקר של יום רביעי, ה-19 באוגוסט 1942, ו' אלול ה'תש"ב, לאותו מקום שבו חוסלו היהודים מהגטו הראשון, וליד אותו קבר ירו גם בהם, כולם, מגדול עד קטן. שם, שש פרסאות מחוץ לקובל, ליד הכפר באכאווע, לא הרחק מהדרך המובילה מקובל דרך ראטנע לבריסק, נמצא קבר האחים של הקדושים והטהורים, היהודים מקובל ואלה שהובאו אליה, שנספו על קידוש השם מידיהם של הנאצים הרוצחים, הגרמנים יימח שםם.

גם בזמן החיסול השני ניסו יהודים להתחבא במרתפים, בעליות גג ובמקומות אחרים. אבל המשטרה האוקראינית מצאה כמעט את כולם (מלבד כמה בודדים, שהצליחו בנס להתחמק בדרכים לא דרכים שונות אל מחוץ לגטו והתחבאו אצל איכרים טובי לב וכך הצילו את עצמם, והודות להם יש לנו היום כל הפרטים והידיעות שאנו מביאים כאן). כל היהודים האחרים, גברים, נשים, נערים וילדים, שנחשפו והוצאו ממחבואיהם, נכלאו בבית הכנסת הגדול. הם הוחזקו שם כמה ימים מבלי לאכול ומבלי לשתות. משמר חזק של שוטרים אוקראיניים וחיילים גרמניים הוצב מסביב לבית הכנסת, כך שאיש לא יכול היה להימלט ולהינצל. האשה **חווה ערליך** (חווה ארליך) ניסתה לקפוץ דרך חלון והיא נורתה בו במקום. בחור אחד, **משה בעבטשוק** (מיכאל בבצ'וק), שהיה כלאו ביחד עם שלוש מאות הקורבנות היהודיים בבית הכנסת הגדול, הצליח להינצל משם. (היום הוא בפולין ובחור אחר, **שער (בן ציון שר)**, כעת בישראל). מספר שוטרים נכנסו לבית הכנסת והוציאו משם נערות צעירות. הם השפילו ואנסו אותן ואחרי כן הוליכו את הנערות המעולפות בחזרה לבית הכנסת.

היהודים, ביוזעם את הסוף האומלל המצפה להם, כתבו בדמם על קירות בית הכנסת את שמותיהם ואיך עינו אותם, בקוראם לנקום על דמם השפוך.
לאחר כמה ימים רצחו את כל 300 היהודים הכלואים.

חזית "בית הכנסת הגדול" בסוף 1945 – דלתות וחלונות אטומים בלבנים והדרך מכוסה בעשבי בר.

לפי עדויות מהימנות של תושבי קובל שחזרו מרוסיה, ואשר היו בקובל לאחר תום המלחמה, נשרפה כל קובל ונחרבה. נוצרים שנותרו במקום מסרו, כי העיר נחרבה עד כדי כך ונהרסה לחלוטין, בעת ההפצצות והיריות שנורו במהלך הקרבות, בהם נרדפו החיילים הנאציים על ידי הרוסים, עד שנמלטו מהעיר. נותרו רק בתים ספורים שנותרו עומדים שלמים, בית הכנסת הגדול וחלקית – תחנת הרכבת. אותם עדי ראייה ביקרו גם בקבר האחים של החללים הקדושים הקובלאים. הם ראו מה שגרמניה הנאצית עשתה לכל מי שהיו לנו אהובינו ויקירינו. הם היו גם בבית הכנסת הגדול, שבו עונו היהודים, הושפלו ונרצחו, וקראו שם על הקירות את שמות ההרוגים, הקדושים, והם קראו את המילים הכתובות בדם: "יהודים, נקמה על דמנו השפוך על לא עוול בכפנו". "יהודים, אל תשכחו מה שהגרמנים עשו לנו". מילים אלה, הכתובות במקום קדוש, בדם יקירינו ואהובינו, הקדושים והטהורים מהקהילה הקדושה בקובל, ניצבות נגד עינינו ונגד עיני כל היהודים, וכלשונות אש מצליפים בפני העולם כולו וזועקים ומזהירים: ראו מה היא גרמניה! ראו איך רצחו אותנו הגרמנים, רק מכיוון שאנו יהודים! אל תשכחו זאת לעולם ואף פעם אל תמחלו להם!

- לא, אסור לנו לשכוח ולא נשכח. ואף פעם, אף פעם, לא נסלח להם, הגרמנים הרוצחים.

בנימין גבירצמן (מאי 2007)

בית הכנסת שהפך לשער הגיהנום

מאות מיהודי קובל, שרוכזו כאן לפני שנרצחו על ידי הנאצים, חרתו על קירותיו את מילותיהם האחרונות

מיבנה שניכר בו כי פעם היה מהודר מאוד, הניצב בעיר העתיקה של קובל, מאכסן כיום מפעל הלבשה אפור. מה רב המרחק בין מה שנעשה בו כיום, לבין תחילת המאה העשרים, כאשר היה זה בית הכנסת הגדול של הקהילה היהודית התוססת בקובל. יתר על כן, מראהו השלו של המיבנה כיום אינו מעיד כלל שהיה זירה לכה הרבה סבל ובסופו של דבר מוות, של מאות ואלפי יהודים מעונים בתקופת השואה.

בית הכנסת הגדול של קובל, כפי שהוא נראה כיום

אבן הפינה לבית הכנסת הונחה כבר במחצית השנייה של המאה ה-19. היתה זו תקופת שפע לעיר ולאוכלוסייתה היהודית. הממשלה הרוסית בחרה אז במקום זה כדי להקים בו צומת חשוב של מסילות ברזל והושיבה בו חיל מצב גדול. בניית תחנת הרכבת המפוארת והקמת הקסקרטינים לאיכסון החיילים, ואחרי כן אספקת המיצרכים הדרושים להם, הזרימו לעיר כספים רבים שאיפשרו ליהודי העיר להקים בית כנסת מפואר, כיאה לקהילה עשירה. אולם התוכניות הגדולות התעכבו לאחר ששניים מהאישים שפיקחו על הבנייה נפטרו בזה אחר זה. בני הקהילה ראו בכך סימן רע ואיש לא הסכים לקבל על עצמו את המשך המשימה. קירות בית הכנסת שכבר הוקמו הוזנחו במשך כשלושים שנה, עד שאישיות בולטת אחרת בקהילה, ר' מיכל קאדיץ, אזור אומץ, התגבר על הפחד ויהיה אשר יהיה – שקע במשימה הכבדה של השלמת הבנייה.

חנוכת הבית נערכה בתחילת המאה ה-20 ועד מהרה יצא שמעו בכל רחבי ווהלין כבית הכנסת המפואר ביותר באזור כולו. התקרה המאוירת, חיטובי העץ של ארון הקודש וחלונות הזכוכית הצבעונית משכו אליהם מבקרים רבים. "שמעתי שבית הכנסת ניבנה על ידי בנאים מומחים שהובאו במיוחד מאודסה וממקורות אחרים ברוסיה. וארון הקודש המפואר! טרם נראה כדבר הזה בכל בתי הכנסת שמסביבנו. הוא הבהיק בלובנו ועיטורי הזהב שלו היו לפלא. במיוחד היתה יפה הבימה שבמרכז האולם הגדול, כאשר קולותיהם של החזן ומקהלתו הצטלצלו בכל רחבי המיבנה. יהודי העיר אהבו מאוד את בית הכנסת הזה. צעירים וזקנים, גברים ונשים, זרמו אליו כדי ליהנות מנעימותיו המתוקות של החזן המפורסם אהר'לה פיינטוך, שהשמיע אותן בליווי מקהלה." כך תיאר את בית הכנסת יצחק ולדמן, ב"ספר קובל".

הבניין היה אחד מהגדולים בעיר ולכן הוא שימש גם לאירועים ציבוריים שבהם התכנס קהל גדול. כאשר הגיע לעיר נואם מפורסם או פוליטיקאי אהוד כמו זאב ז'בוטניסקי, בשנות ה-30 של המאה ה-20, התכנסו בבית הכנסת למעלה מאلف איש, כדי להקשיב לדבריו.

החיים השלווים יחסית של יהודי קובל תחת השלטון הרוסי, הסתיימו כאשר רוסיה התמוטטה במהפיכה של 1917 ווהלין כולה עברה ב-1920 לשלטון פולין, שזה אך זכתה מחדש בעצמאותה. השלטון הפולני ניסה בכל כוחו להיפטר מהיהודים והטיל עליהם גזירות כלכליות קשות, על מנת לאלץ אותם להגר לארצות אחרות. בין השאר הוטלו אז מיסים כבדים על בעלי מקצוע אופייניים למיגזר היהודי, כגון חייטים, נגרים, חנוונים זעירים וכדומה. מיסים אלה

גרמו עד מהרה להתנוונות הכלכלה העירונית כולה ומספר העניים בקרב היהודים גדל מאוד. כתוצאה מכך אומנם היו רבים שהיגרו למדינות אחרות, אבל הם היו רק חלק קטן מהאוכלוסייה היהודית. הרוב הגדול המשיך לנסות להתקיים על אף הגזירות הכלכליות.

ב-1939 מנתה האוכלוסייה היהודית בקובל בין 13 ל-15 אלף נפש. עם הפלישה הגרמנית לפולין ב-1 בספטמבר 1939, נמצאה קובל באיזור שהועבר על ידי הגרמנים לשליטת רוסיה, לפי הסכם ריבנטרופ-מולוטוב. כך הפכה קובל לעיר מקלט עבור אלפי יהודים שנמלטו אליה מלב פולין בגלל רדיפות הנאצים, ומספר היהודים בה גדל עד כדי 20 אלף נפש ומעלה.

אולם הצלה זו היתה קצרת מועד ומצב האוכלוסייה היהודית השתנה באחת לרעה, כאשר הנאצים פלשו לרוסיה ב-22 ביוני 1941.

קובל, שהיתה קרובה לגבול הרוסי-פולני, נכבשה על ידי הגרמנים ב-28 ביוני 1941, שישה ימים בלבד לאחר הפלישה. רדיפת היהודים בקובל החלה מייד עם כניסתם של החיילים הגרמנים העירה. החיילים שוטטו ברחובות וכל יהודי שפגשו נלקח על ידיהם בתואנה שהוא דרוש לעבודות עבור הצבא. במספר מקרים פרצו החיילים אפילו לבתיהם של יהודים והוליכו מתוכם את כל הגברים שנמצאו בהם. (מתוך עדותה של דורה רופה-גודיס ב"ספר קובל"). כבר ביום הראשון לכיבוש, נחטפו בדרך זאת בין 60 ל-80 יהודים – וכולם נרצחו.

החטיפות והרציחות על ידי החיילים הגרמנים נמשכו כחודש לפחות ומספר של היהודים שנרצחו במהלך החודש הזה הגיע לכאלף.

כמעט מייד לאחר הכיבוש, הוקם בקובל מינהל אזרחי גרמני. אחד מצעדי הראשונים היה הקמת "יודנראט" (מועצה יהודית), שנועדה לסייע לשלטונות הגרמניים לנהל את החיים היומיומיים של האוכלוסייה היהודית. אולם תפקידה העיקרי של המועצה, בעיני הגרמנים, היה לדאוג לביצוע מדוקדק של כל הוראותיהם, כגון אספקת אנשים לגדודי עבודה ובסופו של דבר לשילוח מסודר של היהודים אל מותם בגיא ההריגה שמחוץ לעיר, ביוני ובאוגוסט 1942.

צעד נוסף של המינהל האזרחי החדש היה חיוב כל היהודים לשאת אות זיהוי מיוחד. בתחילה היה זה סרט בד לבן עם מגן דוד כחול שהוצמד לשרוול. זמן קצר לאחר מכן הוחלף הסימן בשני טלאים צהובים שהוצמדו לבגד העליון, האחד מלפנים והשני מאחור.

בסוף יולי 1941 קיבל היודנראט הוראה לאסוף את כל ספרי התורה בעיר ולשרוף אותם.

הגרמנים גם חרמו חפצי ערך, הטילו על הקהילה כולה תשלום "כופר" בסך מאה אלף רובל וגייסו יהודים לעבודות כפייה.

למרות כל הצעדים האנטי יהודיים הללו נדמה היה כי חלה הפוגה כלשהי ברדיפות. מספר שבועות אחרי הפלישה, חדלו החיילים הגרמניים ללכוד יהודים "לעבודה". עובדה זו נבעה ללא ספק מהחלטתו של גנרל פון רוק, מפקד העורף של קבוצת הארמיות הגרמנית דרום (שקובל היתה באיזור שליטתו), להורות לחיילי הצבא הגרמני שלא להשתתף בפוגרומים שיזמו גורמים אוקראיניים לאומניים אנטישמיים בכל רחבי המדינה. פקודה זו נבעה כנראה מחשש לאיבוד שליטה על חיילי הצבא הגרמני, אם יורשו להשתתף כרצונם בפוגרומים אלה. למזלם של יהודי קובל, פסח גל הפוגרומים הזה על העיר.

"אומנם אירעו אצלנו מקרים מחרידים, אבל לא ראינו בהם אות לבאות, צעדי פתיחה לשואה המתקרבת. קיווינו שבסופו של דבר לא נסבול", כתבה לאחר המלחמה דורה רופה-גודיס, שהיתה כבת 16 כאשר התרחשו המאורעות הללו.

תקוות אלה זכו לחיזוק נוכח העובדה שארנו קמפף, נציב המחוז הגרמני, שהיה ממונה על המינהל האזרחי בקובל, היה אדם גמיש, שהירשה לעצמו לקבל שוחד מהיהודים ותמורת זאת גילה יחס נוח כלפיהם. אבל מצב זה לא נמשך זמן רב.

מידע על מה שקורה בין נציב המחוז לבין היהודים הגיע לממונים עליו. הוא הודח מתפקידו, נשלח לגרמניה "לחופשה" ושם הועמד לדין והוצא להורג. הוא הוחלף על ידי נאצי קנאי בשם אריך קאסנר, שכנראה היה האיש שהלשין עליו לפני הממונים.

סימה פנטורין-רייכשטול, מהיחידים שהצליחו להימלט מפשעיו של קאסנר, תיארה אותו ב"ספר קובל" כ"חיה בעלת פרצוף של אדם, סאדיסט, איש דמים, רוצח המונים".

דגם (של אלי מנדל) של בית הכנסת הגדול בקובל מימי זוהרו. למעלה – ארון הקודש. למטה - הבימה

מייד לאחר מכן הפכו חיי היהודים בקובל קשים מנשוא. סימה פנטורין-רייכשטול, מהיחידים שהצליחו להימלט מפשעיו של קאסנר, תיארה אותו ב"ספר קובל" כ"חיה בעלת פרצוף של אדם, סאדיסט, איש דמים, רוצח המונים".

למרות שהיה אזרח, עובד ציבור במסגרת המינהל האזרחי הגרמני באוקראינה, נוכח קאסנר ברציחות ההמוניות של יהודי קובל, לקח בהן חלק ובמשפטו בגרמניה לאחר המלחמה הודה בעצמו בכך שירה ביהודים במו ידיו. זמן קצר לאחר שהופיע קאסנר בעיר בסוף מאי 1942, חוייבו כל 20 אלף היהודים בקובל להתרכז בשני גיטאות. אחד מאלה היה בעיר הישנה והאחר בפרבר "החולות", מצידו האחר של נהר טוריה, המחלק את העיר לשניים. הגרמנים החליטו לשכן בגיטו של "החולות" רק אנשים "מועילים", כגון בעלי מלאכה שייצרו מוצרים שונים עבור הצבא הגרמני, בעוד שאר היהודים, שהוגדרו כ"בלתי מועילים", רוכזו בגטו שבעיר הישנה. מלכתחילה התכוונו הגרמנים לחסל את כל היהודים "הבלתי מועילים" הללו בשלב הראשון של חיסול יהודי קובל.

מצבות הזיכרון לקדושי קובל בגיא ההריגה ליד בכובה (1990)

הרצח ההמוני של יושבי הגטו בעיר הישנה החל ב-2 ביוני 1942. השלטונות הגרמניים הורו ליוזנראט לשלוח את המשטרה היהודית אל תוך הגטו, ולגרש משם את כל התושבים לכיכר העיר. משם הם הולכו אל תחנת הרכבת, הועלו על קרונות משא והוסעו אל הכפר בכובה, מרחק כשבעה קילומטרים מצפון לעיר. כאן הורדו היהודים מהקרונות, הובלו אל שטח חולי בפאתי הכפר ושם נורו בזה אחר זה על ידי חוליית מוות גרמנית (יחידה שהוקמה במיוחד כדי לרצוח יהודים). הרצח ההמוני הזה נמשך שלושה ימים תמימים. כחודשיים לאחר מכן, ב-18 באוגוסט 1942 חוסלו באותה צורה כל היהודים "המועילים" מהגטו ב"חולות". יהודים רבים היו ערים לאפשרות שהנאצים מתכננים רצח המוני של יושבי הגיטאות. השמועה על חיסולים המוניים כאלה הגיעה אליהם מכל רחבי אוקראינה והם היו בטוחים שגם אליהם תגיע הרעה. רבים

תיכננו להסתתר מפני הרוצים ב"בונקרים" – מקומות מחבוא מאחורי קירות כפולים או מתחת לרצפה של בתיהם. אחרים ניסו להימלט לעירות המקיפים את קובל. אבל לאחר שהסתיימו הרציחות ההמוניות, עשו הגרמנים מאמץ מיוחד לאתר את כל המסתתרים והנמלטים. רוב המלאכה המאוסה הזאת נעשתה בידי המיליציה האוקראינית המקומית שאורגנה בידי הגרמנים והיתה בפיקוחו של רס"ר משטרה גרמני בשם פריץ מאנטאי. אנשי המיליציה האוקראינים הצליח לחשוף רבים מהיהודים המסתתרים. כל מי שנלכד בידיהם הובל לבית הכנסת הגדול ובכל פעם שמספר הנלכדים עלה על מאה, הם הובלו כולם במשאיות אל בית הקברות היהודי ושם נורו והושלכו אל בורות שנחפרו מבעוד יום. עד לשעת מותם, הם הוחזקו בבית הכנסת בתנאים מחפירים, ללא מזון וללא מים ועונו על ידי השומרים ומפקדם הגרמני הסאדיסט. כל מי שניסה להימלט מבית הכנסת נורה. רק קומץ אנשים הצליחו לברוח וכל שאנו יודעים על מה שאירע שם בא מעדויותיהם.

אחד מאלה, אשר פרס, מספר בעדותו (שפורסמה ב"דפי הנצחה ומידע" בהוצאת אירגון יוצאי קובל בישראל), כי השוטרים האוקראינים שלכדו אותו "הובילו אותנו בחזרה לגטו, לבית הכנסת, שם הם אספו את כל הנתפסים... בבית הכנסת נמצאו כמה עשרות יהודים, גברים, נשים וילדים. האווירה היתה איומה. האנשים ישבו וציפו למוות. לא היה כל סיכוי להצלה. כאשר מספר הנתפסים יגיע למאה, כך אמרו, יוציאו אותנו לבית הקברות, שם יחסלו אותנו. מדי פעם הביאו השוטרים אנשים נוספים. הנאצי מאנטיי ערך אצלם חיפוש. אצל נשים חיטט באברי המין כי ידע שמסתירים שם דברי ערך. מספר האנשים הלך וגדל. ידענו שמתקרב הקץ..."

ניצול אחר, משה (מיכאל) בבצ'וק, כותב בעדותו ב"פנקס קובל", כי לאחר שנלכד, "הביאו אותנו לבית הכנסת בשעה 5 בבוקר. לא מצאנו שם איש, כי קודם לכן, ב-31 באוגוסט בשעה 7 בערב, לקחו הרוצחים הגרמנים את כל היהודים שהוחזקו בבית הכנסת והרגו אותם. תוך שעה החלו להביא קרבנות חדשים. הפשיטו אותם, הן גברים והן נשים, והם ניצבו עירומים כביום היוולדם. לקחו מהם את כל חפצי הערך שמצאו ואחרי כן היכו אותם מכות רצח. אנשים רבים גוועו מהמהלומות ומתו בו במקום, בבית הכנסת.

"במשך יומיים אספו לבית הכנסת שלוש מאות נפשות. כולם שכבו או ישבו על הרצפה. לא נתנו מאומה לאכול וגם לא התירו לאיש לצאת לצרכיו. כל אחד עשה את צרכיו במקום שבו נמצא. היו אלה ימים חמים והרבה זבובים, יתושים וחרקים אחרים עטו עלינו והמצב היה קשה ממש. אנשים היו חסרי ישע והמומים. רק ישבו ובכו. גברים התפללו וידו, בהמתנים למוות... המצב היה איום. כל רגע הגיעו מועמדים חדשים להוצאה להורג. כולם היו בדיכאון קשה, בגלל העינויים, הפצעים, הרעב, הלכלוך ומותם של הורים וילדים. האנשים נראו נורא. רובם היו פסיביים למצבם האומלל. הם איבדו את הביטחון וממש המתינו למוות.

"ביום השלישי חרתו כל היהודים בבית הכנסת את שמותיהם על הקירות כמצבה וזכרון לכך שהיום ימותו בידי הוצחים הגרמנים. בשפות שונות ובצורות שונות כתבו יהודי קובל האומללים את שמותיהם על הקירות ותוך כדי כך תלשו את שיער ראשם. כל ארבעת קירות בית הכנסת היו מכוסים בכתובות שנכתבו בדם הקורבנות.

"...נחרתה בזכרוני גם התמונה המזעזעת שהתרחשה כאשר מפקד המשטרה הגרמנית מאנטיי השליך לבית הכנסת מרחוק כיכר לחם, שתי עגבניות ושני בצלים. כל היהודים בבית הכנסת הסתערו על הרצפה כדי לחטוף את הלחם. אבל איש מאיתנו לא יכול היה לבצוע את הלחם, עד כדי כך הוא היה יבש. וכאשר שברנו את הכיכר לאחר קשיים רבים, לא יכולנו כלל לאכול אותו, כי היה רקוב כולו מבפנים."

ניצול אחר, בן ציון שר, מספר ב"ספר קובל", כי "עם עלות השחר הובאה להקת ילדים חדשה... בשעה 7 וחצי בבוקר נכנסו כמה שוטרים, בחרו עשר נערות חמודות בנות 15-16, ילדות יפות עין, ואמרו להן שהן מגוייסות לעבודה – לשטוף חלונות ורצפות. הוציאו אותן לבית ממול ושם טימאו אותן. מרוב עינויים לא יכלו לעמוד על רגליהן. הן הגיעו לאפיסת כוחות ונשאנו אותן על כפינו בחזרה לבית הכנסת. הילדות ישבו והתיפחו חרש. מעיניהן נבקעו כל מעיינות תהום הצער והיגון..."

במיוחד נהנו השוטרים האוקראינים מרצח ילדים קטנים. מספר בן ציון שר: "נכנס שוטר אוקראיני ומוביל איתו ילדים קטנים, עוללים, מבני שנה ומעלה. השוטרים האוקראינים הציגו מחזה מבעית: זרקו למעלה את העוללים, כדרך שזורקים כדור באוויר. הכרובים הזכים רוטשו, בני מעיהם נשפכו החוצה והם הפכו לתרביך של דם, עצמות מרוסקות ובשר מרוטש. וכל זה נעשה לעיני האמהות האומללות... אם אחת הכירה את ילדה. כחיה טורפת התנפלה על האוקראיני להציל מידי הטמאות את פרי בטנה. הרוצח בעט בלבה, שיסע את התינוק לשניים והשליך את שני פלגי הגוף על האם המתעלפת..."

השוטרים האוקראינים הלכו בהתעללויותיהם בעיקבות מפקדם, מאנטיי, שביצע מעשים נוראים בעצמו. בעדותו לפני בית המשפט הגרמני שלפניו הובא מאנטיי לדין ב-1965, סיפר אשר פרס, כי במו עיניו ראה איך תפס מאנטיי ילד ברגליו וחבט אותו בדופן משאית שחנתה לפני בית הכנסת. השוטרים האוקראינים שראו זאת, הלכו בעיקבותיו של מפקדם. עדות מצמררת נוספת מהוות מאות ואולי אלפי הכתובות שרשמו היהודים שעברו כאן, בהמתנים למותם. אלה הם מילותיהם האחרונות לבני משפחתם ולעולם. כמה מהם השתמשו בדמם לכתובת דבריהם האחרונים. אחרים השתמשו בחפצים חדים כדי לחרות על הקירות.

מספר בן ציון שר ב"ספר קובל": "ב-5 לפנות ערב הגיעו לבית הכנסת שש משאיות. מאנטיי נכנס פנימה בלוויית שוטרים וציווה עלינו לקום ולעלות על הרכב. כל אחד ידע שקיצו בא, יומו פנה. באופן אינסטינקטיבי ניגשו האומללים לקירות בית הכנסת, רשמו שמותיהם הפרטיים ושמות המשפחה וכי ביום זה וזה הם עולים לקורבן על קידוש השם ואם יישאר מישהו בחיים – שינקום את דמם השפוך."

"...עלי לציין שמאנטיי לא הפריע לנו בשעת הכתיבה, אולם ככל שעבר הזמן, פקעה סבלנותם של השוטרים האוקראינים ובקתות הרובים התחילו לנתק אותנו מהכתלים. 'די לכם, זיידים ארורים, המכוניות ממתינות' זעקו." הכתובות על קירות בית הכנסת היו שונות. כמה מהן הכילו רק מילה אחת: "נקמה!" ושם האיש שרשם זאת. כמה היו יותר מורכבות, כגון "בת עשרים הנני. הוי, מה יפה העולם מסביב [...] למה יורידוני לטמיון עת כל ישותי משוועת לחיים? האמנם רגעי האחרונים הגיעו?"

היה אפילו מישהו שעשה מאמץ מיוחד לקשט באופן גראפי את כתובתו. שלמה פרלמוטר, שביקר בבית הכנסת מייד אחרי נסיגת הגרמנים ב-1944, מספר, כי "כמה אנשים כתבו כמה מילים על איך שנלכדו. אחרים סיפרו על תחושותיהם לקראת המוות. כמה הביעו את דעתם על הדרך שבה ימותו. רבים הוסיפו בקשה, אפילו זעקה, לנקמה. כס כתבו בעברית, יידיש, פולנית ואפילו יש כתובת אחת בלטינית. לחריתה ולכתיבה הם השתמשו בעפרונות, עטים, ציפורניים ואפילו בדמם. בוודאי האמינו כי מישהו ממשפחתם יינצל ויוכל לקרוא את מילותיהם האחרונות ולנקום את דמם הטהור השפוך."

עוד מספר פרלמוטר, כי "הלכנו לבית הכנסת, שיקירינו הפכוהו לפני מותם לקודש קודשים. מאות ואלפי חריתות נרשמו על גבי קירותיו הלבנים. רבבות אותיות עבריות ולועזיות... אותיות של מסורתיים, של גימנזיסטים, של עקרות בית, של משכילים ושל חסידים, של חלוצים ושל מתבוללים. כולם כתבו, כולם ביקשו להציב לעצמם מצבה בחייהם... רבבות נשמות עלו אותו רגע מתהומות הנשייה ומילאו את ההיכל השמים, תבעו משפטן... אימה גדולה ירדה עלי... "חריתות מעטות בלבד הצלחתי להעתיק. סבור הייתי שעוד פעמים רבות אעלה למקדש ותהיה שהות בידי לסיים את המלאכה. ברם, במהרה הגיעתנו הידיעה שקירות בית הכנסת סוידו וכך נסתם לעולמים הגולל על המצבות היקרות, שהותירו לנו לפליטה יקירינו."

נראה שלאחר המלחמה הוטרדו השלטונות הקומוניסטיים המקומיים מהעובדה שהמוני יהודים, כולל סופרים ועיתונאים באו לקובל לצלם או להעתיק את הכתובות – והחליטו להעלימן. כך נותרו בידינו רק כתובות מעטות שהועתקו בעוד מועד.

והרי כמה דוגמאות מתוך הכתובות שהועתקו:

*

... "רעד עובר בגוף, הנה הולכים רוצחינו... ידיהם המזוהמות מכוסות כפפות לבנות. הם דוחפים אותנו זוגות זוגות... אחים ואחיות רחמניים... הוי, כמה קשה להיפרד מהעולם היפה לנצח... אל ישכח לעולם זה אשר יזכה להישאר בחיים... אחים ואחיות יהודיים, ברחובנו היהודי החף מפשע - נקמו את נקמתנו מן הרוצחים."

*

"ארץ, אל תכסי דמנו
שמים, נקמו נקמתו
אנו הולכים למיתה אכזרית יחד עם כל עדת קובל על ידי הרוצחים האכזרים".
יום ה', י"ד ימים לחודש אלול, בלומה, יעקב דוד ויהודה

*

"בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום. נצח ישראל לא ישקר".
19 בספטמבר 1942, מרים רויזן

*

רצינו לחיות, אבל למרבה הצער
העניך

*

משה פייסי אולי אתה חי – נקום
* נקמה!

קאגאן פייגה נופלת מידי הרוצחים. באה מחוץ לגטו.

*

"לבאים אחרינו! זכרו את הנפשות הצעירות".
י' שרולה, פי קגן, י' גיבנט

*

"הולכת אני אל השקט הנצחי".
סוניה מלניצר

*

"כתוב אכתוב בפעם האחרונה לפני מותי. לא אדע, אם מישהו מהיהודים יישאר בחיים. חבל, שאני לא אהיה
המאושרת הזאת".

*

הייתי אצל ראטיען והוא ציווה עלי לחזור בעוד יומיים. ככה לכדו אותי. ימונאכע הוא זה שתפס אותי.
ס. מעלניצער

*

הורים, אחים ואחיות יקרים!
אני דורש בשלומכם. אני ביחד עם פייגה קאגאן. היא לבדה. אנחנו עולכים לעולמות היפים, מוטיק
יום שני – 7.9.1942 יאנקל – פייגה

*

יאנקל גיוואנט כאן. בערל גם כן. כולנו נפלנו ביום רביעי בידי הרוצחים 3.9.1942
ל בשבת, ה-5.9 המוות קל מאוד

*

מחיה רבינר מאנטיק סגורה. סילחו לי. לא רציתי לגרום לכם כאב. אחרת לא יכולתי.

*

מאטל היקר

יומיים חיכיתי עם יאנקל לכם, אך למרבה הצער... כל הזמן הייתי עם אחיך, בדיוק כמו איתך. כה טוב היה לנו יחדיו.
מאטעלע לבי! אנו עוזבים את העולם היפה. אל ניתן לדם לשתוק. אנחנו הולכים לממלכה היהודית.
אני מנשקת אותך, את כל המשפחה
פייגה

*

יהושע (שייע) פרידמאן היה מנהל המטבח העממי. ניספה ביום רביעי, 24.8.1942. בני לייבל ניספה כבר חודשיים קודם
לכן. גם דוד ירוחם וחנה פינקלשטיין ומלכה ניספו.
שתהיה זו מצבה. אולי בני יקרא זאת!
יהושע פרידמן

*

אני ירוחם בן ר' שלמה לודמירער הייתי כאן 5 ימים בתשרי 1942. אני מבקש לומר אחרי קדיש, ממי מקרובי שייוותר.

*

דוד דרוקער!

אני אהרן דרוקער מקראקוב מצאתי את מותי.

*

במחילה!

אמא, שתדעי שתפסו אותי כאשר הלכתי להביא מים. אם תהיי כאן, הזכרי בבתך יענטע סויפער שניספתה 14.9.1942.

*

אני, פייגה שווארץ, הייתי כאן בבית הכנסת 5 ימים בתשרי 1942

*

שצ"ב של בית המדרש פרוז'אנסקי, שלמה בר חיים-משה גיטעלעס נעול כאן בבית הכנסת. האשה תנצב"ה 6 ימים
באלול תש"ב.

*

אנחנו מחכים כאן למוות – אברהם בן שמואל רייכשטול עם אשתו וילדם ובילה עם ילדה 24.8.1942.

*

כה הרבה מראות מזעזעים,

כה הרבה תמונות איומות,

כה הרבה כאב – ואף לא מלה של מחאה!

רק דמעות - - -

אף יד לא הורמה

אף אגרוף לא קומץ.

לייבל סאסנע 22.8.1942

רק נקראים לאלוהים!

*

יוסל וגיטל רפפורט 27.8.1942.

*

אנו יושבים בבית הכנסת וממתינים למוות

23 ימים באלול

פסח ואסתר טרסגאל

*

מבית הכנסת הוציאו במשך עשרה ימים והוליכו לשחיטה אלפי יהודים – קטן וגדול, צעיר וזקן; אך הנרא מכל הוא שהלכו ללא מילת מחאה. כמו עגלים (לטבח) יזכרו הדורות הבאים את המוות המביש ו - -

פליוס

*

בן ציון שער הלך למוות על לא מאומה 27.8.1942

*

חיים בר שלמה שווארץ ב"ה

*

באר חנה באר זייליג אפרים סגל גיטל סגל

*

פאליק באר נפל לפני שמונה שבועות ביחד עם גיסו דוד סגל

*

לייבל סאסנע!

הם יודעים שהרגו את כולם. עכשיו הולך אני עם אשתי וילדי למוות. היה בריא! אחיך אברהם

*

אחות אהובה, שאולי ניצלת ותימצאי בבית הכנסת, קראי את מילותי האחרונות הללו. אני נמצא עכשיו בבית הכנסת לפני המוות. היי את מאושרת ועברי בחיים את המלחמה העקובה מדם. זכרי את אחותך. פאליע פידלמן

*

כאן היו בריינדל ואברהם יצחק קאזאק ב-27 אלול 1942. יהושעקע! נקום את הדם השפוך.

*

הגורל שציפה לעצורים בבית הכנסת אכן היה נורא. מי שנותר לספר על ההוצאות להורג של היהודים בבית העלמין הוא בן ציון שר, שהובל לגיא ההריגה פעמיים – ובשני המקרים ניצל ממוות ברגע האחרון והוחזר חי לבית הכנסת. וזה סיפורו (המופיע ב"ספר קובל"):

"...בשעה 5 בערב באו המשאיות לקחת אותנו לבית הקברות... כל מכונית לוותה במשמר מזויין של שוטרים. הן עצרו ליד בית הקברות, שהיה מוקף שוטרים רבים. הקורבנות הוכנסו פעימה ורוכזו ליד בית הטהרה. הכל הצטוו להתפשט ולהטיל את הבגדים לחדר הטהרה. הכל התפשטו בצוותא – גברים, נשים ואפילו עוללים ויונקים. כשאנשי המשאית הראשונה התפשטו, הם הובלו לבור. משפחות שלמות הלכו לשחיטה, אפילו כלות עם חתניהן. הילדים לפתו בחוזקה את גוף ההורים... וכך היה סדר ההשמדה: על הבור נמתחו שני לוחות. אמרו לאומללים לעלות עליהם כשפניהם מכוונים לבור. מאחוריהם עמדו שלושה מרצחים, פניהם רעולים, ידיהם מחזיקות בנשק אוטומטי. הם כיוונו את הלוע מול מוחו של הקרבן, כדי שהכדור לא יחטיא את מטרתו, אולם כדורי המוות פגעו במקומות אחרים. כשנפלו ההורים לבור, נגררו אחריהם ילדיהם והם מתו, לרוב, בחניקה.

כשחיסלו את אנשי המכונית הראשונה, נצטוו אנשי המשאית השנייה להתפשט וכך חזרה ונשנתה הזוועה עד תום האחרון בקרבנות."

למזלו של המספר, הוא היה מאחורני המובאים לבור. למראה הזוועה התעלף ונפל אל הבור לפני שירו בו. הוא התעורר לאחר כמה שעות, כשהרוצחים כבר עזבו את המקום. בקושי רב נחלץ מהבור והסתלק מהמקום עירום כביום היוולדו. הוא ניסה להימלט ולהתחבא אצל מכר אוקראיני, אולם נלכד על ידי שוטרים אוקראינים והוחזר לבית הכנסת. סיפורו המדהים של בן ציון שר לא תם בכך. למחרת היום הוא צורף למשלוח הבא של המוצאים להורג – ושוב שיחק לו מזל: "עליתי על המשאית החמישית... בבואנו לבית העלמין נפתח השער. הורידו את האנשים מהמכונית הראשונה, השנייה, השלישית, הרביעית והנה – 'סטופ!' לא מורידים יותר. נודע לנו, כי בשעה 2 בצהריים הביאו שתי משאיות עם יהודים מכפרים בסביבה, הרגו אותם והטילו אותם לתוך הבור. מכיוון שכושר קיבולו של הבור היה כדי שש משאיות בלבד, מסתבר שהללו 'תפסו' את מקומותינו והבור עבר על גדותיו. באין ברירה, החליטו להחזירנו לבית הכנסת."

בן ציון שר החליט שלא להתגרות עוד במזלו הטוב. הוא נמלט בחסות החשיכה בקפיצה מחלון בית הכנסת, הגיע אל היערות שמסביב לקובל וכך נותר בחיים כדי לספר על הזוועות שעברו יהודי קובל האחרונים מידי הנאצים ושותפיהם האוקראינים.

הזוועות שביצעו מאנטיי והמיליציה האוקראינית שלו התרחשו תחת עינו הבוחנת של נציב המחוז קאסנר. במסקנות בית המשפט הגרמני שדן אותו ב-1965 נאמר, בין השאר, כי "הוא עצמו היה נוכח ברציחות ההמונים בבכובה ובהוצאות להורג בבית העלמין היהודי. פעם אחת ראה אותו עובד הרכבת הגרמני וויטמן בשעת מעשה... הוא הבחין בכך שיורים ביהודים בבית העלמין היהודי. מתוך סקרנות הלך לשם. ליד ערימת עפר גבוהה הוא ראה אדם כבן 21, לבוש במדי ס.ס. או ס.ד. כשהוא יורה ביהודים בזה אחר זה בתת המקלע שלו. כעשרה עד חמישה עשר יהודים עירומים עדיין ניצבו שם באותה שעה... קאסנר ניצב בסמוך... בעצם היותו שם כאיש המינהל האזרחי הגרמני הוא רצה לשלוט מקרוב ברציחות ולהבטיח שההוצאות להורג יבוצעו בדיוק לפי התוכנית." כשהגיע הצבא האדום לאיזור קובל, בפברואר 1944, כבר לא נותרו יהודים בעיר. הגרמנים לא ויתרו על שליטתם בעיר, גילו התנגדות עזה ועיכבו את הרוסים יותר משלושה חודשים. כל אותו זמן הופגזה והופצצה העיר קשות. רק ב-6 ביולי 1944 נסוגו הגרמנים והצבא האדום נכנס העירה. בסך הכל נותרו בעיר ההרוסה רק 250 תושבים – ואיש מהם לא היה יהודי. מכל רבבות היהודים שחיו בקובל נותרו בחיים רק כארבעים איש. הם ניסו לחזור העירה, אבל לא החזיקו בה מעמד וכולם עזבו לאחר זמן קצר.

הרוצחים הנאצים קאסנר ומאנטיי הצליחו להימלט מקובל לפני שיחרורה. הם שבו לחיים אזרחיים רגילים, אך לבסוף נלכדו והובאו לדין. לאחר משפט ארוך וממצה, בו הופיעו עדים רבים, כולל ניצולים שהכירו אותם פנים אל פנים, נדונו השניים לעונש המכסימלי האפשרי לפי החוק הגרמני: מאסר עולם ואיבוד כל זכויותיהם האזרחיות. עד כמה שידוע לנו, איש מהרוצחים האוקראינים לא הועמד לדין על פשעיו.

בשנים הראשונות לאחר המלחמה נותר בית הכנסת עזוב ומוזנח. הוא היה יכול להפוך לאנדרטה לזכר יהודי קובל, אבל לא כך אירע. לאחר שנים של הזנחה הוא הפך למפעל לייצור בגדים וכנראה שתוך כדי כך סויידו קירותיו וכל הכתובות שהיו חקוקות עליהם נעלמו מהעין. בתצלום של בית הכנסת שנעשה ב-1945 (ראה צילום במאמר הקודם). עדיין התנוססו בחזיתו שני מגיני דוד ו"מגן שלמה" גדול, אך לאחר מכן הם נעלמו ומשרידיהם נראה שסותתו באיזמלים. גם כתובת בעברית – "זה השער לה' צדיקים יבואו בו" – שהתנוססה בחזית הבניין, נעלמה. בתצלום מ-1945 נראית כתובת עברית נוספת, מכל לשער הכניסה, אך היא לא ניתנת לזיהוי – וגם היא נעלמה. רק מגן דוד אחד נותר חלקית בקיר האחורי של בית הכנסת.

אבל למרות כל אלה, מהווה בית הכנסת לנו, היהודים, מצבת נצח לזוועות שעברו אחינו בבניין זה עצמו, ברחבי העיר ובכל מזרח אירופה בתקופת השואה.

בית הכנסת כיום.
מימין: שרידי מגן
דוד שנותרו בקיר
החיצוני האחורי
של הבניין.
משמאל: אולם
המתפירה

תיעוד שואת יהדות קובל על פי העדויות השונות:

רשימה זו הינה ריכוז ראשוני מהמקורות השונים. הנושא נמצא בדיקה.

ריכוז: צבי רז (מרץ 2007)

1. פרוץ המלחמה, הפלישה של גרמניה ובעלות בריתה לתוך שטחי הכיבוש של ברית המועצות:

22.6.1941

גירסה 1: המלחמה פרצה בבוקר 22.6.41 (ד"ר מרדכי ליברסון-זיו, ספר קובל, 507) רק כ- 200-300 מבני קובל עזבו את העיר מזרחה, לרוסיה לפני כניסת הגרמנים לעיר.
גירסה 2: בערב יום ראשון, ה-22 ביוני 1941 החלו הגרמנים לפלוש לרוסיה ולהפציץ את העיר. (פנקס קובל, פרק י"א).

2. כניסת ראשוני הצבא הגרמני לקובל: 27.6.1941- רצח עשרות יהודים באותו יום.

גירסה 1: ביום ששי- 27.6.41 נכנס הצבא הנאצי לקובל (דורה גודיס, ספר קובל, 442). באותו יום התרחש רצח של עשרות יהודים.
גירסה 2: בשבת, ה-28 ביוני 1941, כבשו נחילי הצבא הגרמני-נאצי את קובל. (פנקס קובל, פרק י"א). סימון בשלטים צהובים את בתי וחנויות יהודים. חיוב לשאת על הזרוע סרט לבן עם מגן דוד כחול). עוצר כללי בין 6 בערב ל 10 בבוקר. (מקור נוסף: סימה פנטורין, ספר קובל, 459).
גירסה 3: הצבא הגרמני נכנס לקובל ב- 28 ביוני 1941. באותו יום נרצחו כ-70 יהודים. בחודש הראשון נרצחו כ- 1000 יהודים. בספטמבר 41 חויבו היהודים בהחלפת סרט מגן-דוד בטלאי הצהוב (ערך קובל בספר הגטאות העתידי של "יד ושם").

3. הקמת היודנראט והמשטרה היהודית: אמצע יולי 1941.

גירסה 1: אמצע יולי 1941. חברי היודנראט: משה פרל, ד"ר וידרה, שלמה מנדל, ד"ר קהן (מלודז'), צוקר, קטל ועוד כעשרה יהודים מבעלי הבתים החשובים בעיר, ובראשם וילי פומרנץ כיושב ראש. (פנקס קובל, פרק י"ב).
גירסה 2: הקמת היודנרט בסוף יולי 1941. (ערך קובל בספר הגטאות העתידי של "יד ושם").

4. שריפת כ- 200 ספרי-תורה מכל בתי-הכנסת בעיר: סוף יולי 1941.

מקור: בן-ציון שר, ספר קובל, 412

5. נציב מחוז קובל (הגביצקומיסר) הראשון הודח (ואחר כך הוצא להורג באשמת בגידה) ובמקומו

התמנה הרוצח הנאצי אריך קאסנר: סוף מרץ 1942.

מקור: משפט הנאצים בגרמניה. ארכיון רינגלבוים (חלקי). גירסה נוספת, דורה גודיס: עם הכניסה לגטאות המושל הקודם לא נראה יותר.

6. תליית הקצב פלדמן בכיכר המרכזית בעיר: תחילת חג פסח 1942.

הקצב פלדמן שדאג שלקהילה יהיה בשר לפסח נתפס ונתלה בכיכר המרכזית של קובל. נשאר תלוי יומיים עד שהורד מהגרדום. זה קרה ביום הראשון של פסח משנת ה'תש"ב (1942). (מקורות: פנקס קובל, פרק י"ב. בן-ציון שר, ספר קובל, 413. דורה גודיס, ספר קובל, 444).

7. הקמת שתי הגטאות בקובל וחלוקת אוכלוסיית העיר לשתי קבוצות: לקראת סוף מאי 1942.

גירסה 1: ביום 21.5.42 הוקמו בקובל שני הגטאות (דורה גודיס, ספר קובל, 444. וכן בערך קובל בספר הגטאות העתידי של "יד ושם").

גירסה 2: ביום רביעי ה-31 במאי 1942, ניתנה הפקודה שהיהודים יעברו לגטאות. (פנקס קובל, פרק י"ג).

גירסה 3: ב-27 במאי הודבקו הודעות על הקמת שני הגטאות. (ארכיון רינגלבלום בוורשה, מאמר מפנקס קובל)

גירסה 4: בין סוף מרץ לתחילת מאי (משפט הנאצים).

8. מספר יהודי העיר ערב הכניסה לגטאות, או מספר הנרצחים: לא וודאי אך סביר- בין 15000 ל-

20000 יהודים.

גירסה 1: 13000 יהודים היו בקובל לפני המלחמה. 1000 נרצחו בחודש הראשון. 8000 יהודים המועסקים בגטו שבחולות, 6000 איש בגטו הלא מועסקים בעיר העתיקה. מספר הנרצחים מהגטו של הבלתי מועסקים 8000 או 9000 על פי מקורות אוקראיניים. רצח שארית היהודים, 6500 איש על פי מקורות אוקראיניים, 1000 ברחו ורובם נתפסו ונרצחו, כמה עשרות הצטרפו לפרטיזנים. (הסתירה במספרים במקור: ספר הגטאות העתידי של "יד ושם").

גירסה 2: מספר יהודי קובל ערב המלחמה: 14000 איש: בגטו שבעיר העתיקה 8000 איש. 1000 התחבאו בעיר. למעלה מ-1000 צעירים נמלטו מהעיר. למעלה מ-3500 השתייכו לעובדים שקיבלו אישורי עבודה. (ארכיון רינגלבלום)

גירסה 3: יהודי הגטו הראשון שהושמד: למעלה מ-8000 איש. (פנקס קובל, פרק י"ג). כ-10000 יהודים נותרו בגטו השני לאחר השמדת הגטו ראשון. (פנקס קובל, פרק י"ד).

גירסה 4: בגטו הראשון בלבד נספו 10000 יהודים 3 ימים ארכה האקציה ובוצעה ע"י פלוגות S/S מיוחדות בסיוע האוקראינים. (דורה גודיס, ספר קובל, 445).

גירסה 5: יחד עם הפליטים כ-24000 יהודים היו בעיר. בגטו שבעיר 10500, בגטו שבחולות 13500. (בן-ציון שר, ספר קובל, 415).

גירסה 6: נכתב על מצבת העץ שהוקמה מיד עם תום המלחמה באתר הרצח בבכובה 18000 יהודים (ספר קובל, 499).

גירסה 7: הושמדו 15000-16000 יהודים על פי רישום עד גרמני. (משפט הרוצחים הנאציים).

גירסה 8: עדות ראשונית של קאסנר: בגטו הראשון הושמדו 7000-8000 יהודים. (משפט הרוצחים הנאציים)

גירסה 9: למעלה מ-20000 יהודים, כולל פליטים, נפקדו על פי סקר שערכו הצעירים לפני שהוכנסו לגטאות. (ראיון עם סופיה זיסקינד). הגרמנים חייבו את היהודים בעריכת מפקד אוכלוסין (סימה פנטורין, ספר קובל, 459).

9. האקציה הראשונה, השמדת גטו הבלתי מועסקים: 2.6.1942

גירסה 1: ביום חמישי, ה-1 ביוני לפנות ערב, בדיוק 24 שעות אחרי שהיהודים ננעלו בגטו שבעיר העתיקה ניתנה הוראה שכל היהודים בגטו יתכוננו לנסיעה לזמן ארוך אל מחנה עבודה. היהודים כונסו ב"כיכר המצעדים" בבוקר ה-2 ביוני 1942, י"ז סיון ה'תש"ב. במקום נרצחו כ-200 איש. היתר נלקחו אל גיא ההשמדה בבכובה (פנקס קובל, פרק י"ג, גם על פי ספר הגטאות העתידי של "יד ושם", וגם על פי ארכיון רינגלבלאום). באותו יום נטבחו גם חברי היודנראט (מכון רינגלבלאום).
גירסה 2: יהודי הגטו הראשון נטבחו ב-17 לסיון 1942 (בן-ציון שר, ספר קובל, 416).
גירסה 3: בתחילת יוני, כנראה בין 6-3 ביוני 1942 הומתו יהודי הגטו של העיר. או בין 31 למאי עד ה-7 ליוני. הטבח נמשך בין יומיים לשלושה ימים (משפט הרוצחים הנאציים).

10. העברת המועסקים, אנשי גטו החולות, לגטו שהתרוקן בעיר:

גירסה 1: ב-25 לחודש אב הועברו יהודי הגטו השני אל הגטו הראשון. (בן-ציון שר, ספר קובל, 424).
גירסה 2: יהודי הגטו שבחולות הועברו בתחילת אוגוסט 1942 אל הגטו שבעיר (פנקס קובל, פרק י"ד).

11. טבח יהודי גטו החולות: ו' באלול, 19.8.1942

גירסה 1: לפנות בוקר של יום רביעי, ה-19 באוגוסט 1942, ו' אלול ה'תש"ב (פנקס קובל, פרק י"ד, גם על פי ספר הגטאות העתידי של "יד ושם").
גירסה 2: יהודי הגטו השני נטבחו ב- ו' אלול (בן-ציון שר, ספר קובל, 425).
גירסה 3: החל ב-22 ביולי (סימה פנטורין, ספר קובל, 472).
גירסה 4: איסוף היהודים החל בלילה ה-18 לאוגוסט. (ראיון עם דורה גודיס).
גירסה 5: צעקות מכיוון הבורות ב-19 לאוגוסט, תושבי הכפר פונו מיושביהם באותם ימים (עדות בקלטת וידאו של אוקראינית מבכובה).

12. מאות יהודים שהסתתרו במחבוא נלכדו וקובצו בבית הכנסת הגדול. משם הובלו להשמדה בבית

הקברות החדש:

החריטה הראשונה שתועדה בבית הכנסת הגדול היא מיום 19.8.42. החריטה האחרונה שתועדה היא מיום 6.10.42.

13. שחרור העיר ע"י הצבא האדום:

22.7.44 כניסת הצבא הרוסי לקובל (סימה פנטורין, ספר קובל, 476).
מרץ 1944 (מרים גולדשטיין, ספר קובל, 480).
7.7.1944 ידיעה ברדיו על שחרור העיר באותו יום (פנחס פנטורין, ספר קובל, 499)
6.7.1944 יום השחרור על פי מקורות אוקראינים-קובלאיים (עבודה של התלמידה לודה שליאכמן, ילידת קובל)
6.6.1944 יום שחרור קובל הרשמי (על פי פרסומי עיריית קובל-1996).

מתוך: **יומן העיר קובל (האוקראינית)**, מהדורת 1996

תרגום: **רחל בלינר**

קובל - מאורעות ותאריכים

- 1310** - ציון ראשון לשם המקום קובל. הולדת מלך פולין קזימיר ה-3 הגדול.
- 1327** - הקמת מצודת קובל שנחרבה מאוחר יותר.
- 1366** - כיבוש נסיכות גליציה-והלין ע"י קזימיר ה-3 הגדול.
- 1370** - קובל עוברת לידי הדוכס הגדול גז'מין ומאוחר יותר לנסיך סנגוסקו.
- 1410** - המלך הפולני ולדיסלב ה-2 ז'אילו מקבל בקובל שגרירים המציעים לו את כתר צ'כיה.
- 1518.12.25** - מלך פולין זיגזמונד ה-1 מעניק לקובל את כתב זכויות מגדבורג.
- ראשית **המאה ה-16** - הקמת המצודה השנייה בקובל.
- 1557** - מות המלכה בונה, מי שעברה באדמות קובל בדרך להכתרתה למלכת פולין.
- 1565** - העברת בעלות על נכסי העיר לנסיך אנדרי קורבסקי.
- 1583** - מות אנדרי קורבסקי וקבורתו בכנסיית ורבסקי. העברת הבעלות של העיר ל- צימסקו.
- 1590** - צימסקו מתנער מזכויות על קובל והעיר מועברת לבעלות המלך ליגזמונד ה-3.
- 1611** - חידוש כתב זכויות מגדבורג לקובל.
- המאה ה-17** - פיתוח נוסף של העיר. העיר הופכת לאחת ממרכזי ווהלין בתחום המסחר ומלאכת היד.
- 1771** - העברת העיר קובל לבעלות הנסיך דמיטרי יבלונסקי.
- 1775** - המלך סטנסלב אוגוסט מצווה שהעיר תעבור למושל קרקוב ייסלב רדז'בינסקי. פרוק השלטון העצמי בקובל.
- 1795** - הדוויזיה ה-3 של רוסיה הופכת את קובל כמרכז מחוז ווהלין.
- 1812.12** - קרבות בין צבאות רוסיה וצרפת באזור קובל.
- 1850-1860** - בניית מסילת הרכבת קייב-קובל-בריסק.
- 1873** - בניית מסילת הרכבת קייב-סרנו-רובנו-קובל-בריסק. 1877 - הקמת מסילת הרכבת קובל-חלם-לובלין.
- 1905.10.15** - שביתת עובדי הרכבת בקובל.
- 1907** - בניית תחנת הרכבת בקובל.
- 1915.8.23** - כיבוש קובל בידי הכוחות האוסטרו-גרמניים.
- 1918** - כניסת הכוחות הגרמניים לקובל.
- 1918.2** - החלת משטר פטלורה על ווהלין.
- 1919.5** - כיבוש קובל ע"י הכוחות הפולניים.
- 1920.8** - כניסת הצבא האדום לקובל.
- 1920.10** - החלת השלטון הפולני בקובל.
- 1922.11** - בחירות לסיים הפולני.
- 1941.6.29** - כיבוש קובל ע"י הגרמנים.
- 1942** - חיסול הגטו היהודי.
- 1944.6.6** - שחרור קובל ע"י הצבא האדום.
- 1977** - פתיחת אתר ההנצחה למשחררי קובל.

מבנים ראויים לציון בעיר:

- קתדרלה ("סובור" ברוסית) תחיית המתים. נמצאת ברח' העצמאות ("מלג'נוסטי", לשעבר רחוב וורשבסקה) פינת רח' וולדמירסקיה (לודמיר). במקום שפעם היה מרכז העיר. המבנה עשוי מלבנים ומסויד. סגנון האדריכלות שייך לחצי השני של המאה ה-19.
- כנסייה ("צרקוב" ברוסית) מיכאל הקדוש נמצאת ליד הכניסה לבית הקברות העירוני ברח' העצמאות (לשעבר רחוב לוצק). בניין גדול עשוי מלבנים וסגנון השייך למאות 19 ו-20 שהיה נפוץ בוהלין.
- **בית כנסת** (החצי השני של המאה ה-19). בית הכנסת נמצא ברח' העצמאות 125, קודם שם היה בית תפירה ועכשיו נמצאת בו חברה בשם "קובל". המבנה עבר שיפוץ. האולם מחולק לשתי קומות עם רצפת בטון. המבנה נשמר טוב ומומלץ להכניס אותו לרשימת המבנים השמורים (נקודה למחשבה, הם עלולים להרוס את המבנה...).
- הימנז'ה (התחלת המאה ה-20). נמצאת ברחוב טאטראלני 11. המבנה משמש עתה כבית מלון "קובל". הבניין הוא מבנה פינתי עם חזית לרחוב טאטראלני.
- בניין תחנת הרכבת (התחלת המאה ה-20). נמצא ברחוב וטרנוב, מספר 1. המבנה בן 3 קומות וממבט מלמעלה נראה קצת כקרוס. בחזית מעל הכניסה יש מרפסת וכל מיני קישוטים (נבנה על הריסות בית הנתיבות המהודר של פעם).
- בניין מגורים (התחלת המאה ה-20). נמצא ברחוב ס. בונדרה מספר 18. עכשיו משרד לרישום נישואין. השלד המרכזי בן 2 קומות. החזית סימטרית ויש מרפסת חצי עגולה מעל הכניסה. הסגנון הוא נאו-קלסי פשטני.
- בניין מגורים (התחלת המאה ה-20). נמצא ברחוב ס. בונדרה מספר 8. מבנה חד-קומתי, במבט על נראה בצורת "ר". בחזית המבנה עשיר מאוד בקישוטים מלבנים (קישוטים פשוטים יפים וסימטריים שנעשו מצורת ההנחה והשילוב של לבני הבנייה. דומה לבנייה המרהיבה של בית הכנסת הגדול). הבניין כולו חשוב מאוד כדוגמא לאדריכלות של בית מגורים מתחילת המאה ה-20.
- בית ספר מספר 6 (התחלת המאה ה-20). נמצא ברחוב ברסט (בריסק) מספר 23. מבנה בן 2 קומות שנבנה ב-1907. החזית סימטרית עם 2 כניסות ומקושת בלבנים (הכוונה קרוב לודאי לבית התפילה של הרבי מטריסק).
- בניין מגורים (התחלת המאה ה-20). נמצא ברחוב העצמאות 89. המבנה פינתי, דו-קומתי ועשוי לבנים. פינה חזיתית חתוכה עם מרפסת סגורה ומלמעלה כיפה. החזית מקושטת מאוד. (כנראה מדובר בבית המרקחת של פרידריכסון).
- בניין מגורים (התחלת המאה ה-20). נמצא ברחוב העצמאות 132. בניין דו-קומתי ומוארך. בחזית הקומה השנייה יש 15 חלונות. החזית בדרך כלל סימטרית. אי-סימטריה בקומה הראשונה עקב מיקום הכניסה וחלונות הראווה של החנות. במרכז הבניין ממוקם מעבר רחב עם שער כבד העשוי מעץ ובמצב טוב.
- בניין מגורים (תחילת המאה ה-20). נמצא ברחוב העצמאות 122, כיום קופת חולים. המבנה דו-קומתי עם עליית גג. החזית הראשית (מלבד הכניסה) היא סימטרית. הבניין מאוד מקושט.
- בניין מגורים (תחילת המאה ה-20). ממוקם ברחוב ווטורנוב 6. בניין חד-קומתי עם עליית גג. נבנה לעובדי הרכבת. בנוי בסגנון מודרני.

נתוני מזג האוויר שבקובל:

	Jan	Feb	Mar	Apr	May	Jun	Jul	Aug	Sep	Oct	Nov	Dec
Mean Temperature (deg. C)	-4.8	-3.4	1.0	7.9	13.7	16.7	18.0	17.2	13.0	7.9	2.6	-1.8
Rainfall Amount (mm)	33	31	30	39	62	75	81	63	52	37	42	40

A

1. בית הכנסת הגדול (קיים)
2. בית הכנסת "זאמז שיל"
3. חצר ובית כנסת "הרבי מטריסק" (קיים)
4. בית הכנסת "טריסק שטיבל"
5. בית הכנסת "רז'ינל שטיבל"
6. בית כנסת ע"ש פרוז'נסקי
7. תלמוד תורה
8. בית כנסת "חסידי סטפן"
9. בית כנסת "חייטים"
10. בית כנסת "בריסק"
11. בית אנטיין ובית כנסת

B

1. בי"ס עממי עברי "הרצליה". בניין היוזנראט
2. בי"ס עממי עברי ע"ש ד"ר קלומל
3. גימנסיה עברית "תרבות" (ישנה)
4. גימנסיה עברית "תרבות" (חדשה)
5. גימנסיה יהודית (יידיש) "קלרה ארליך" (קיים)
6. גן ילדים עברי, בית מחסה

C

1. בית יתומים TOZ
2. מושב זקנים
3. "הקדש", בית לינה לקבצנים
4. בית הקברות הישן
5. בית הקברות העתיק
6. בית מרחץ
7. מקווה

D

1. קן "השומר הצעיר"
2. קן בית"ר + "הבונד"
3. אצטדיון כדורגל "מכבי"/"חשמוניאה"
4. תחנת רכבת נוסעים ("שיחזור")
5. תחנת רכבת מטענים+מבדוק קטרים
6. בית חולים יהודי
7. בית חולים פולני (קיים?)
8. אזור מגורי עובדי הרכבת (פולנים)

E

1. בית ספר גבוה למדידות (מעוז אנטישמי) (קיים)
2. בית ספר עממי פולני ע"ש מושיצ'קי
3. הגימנסיה הפולנית ע"ש פירוגוב

F

1. כנסייה רוסית (קיים)
2. כנסייה פרובוסלבית
3. כנסייה קתולית (פולנית)
4. בית קברות נוצרי (קיים)
5. בית מנזר לכמרים

G

1. בית העירייה הישן (קיים)
2. בית סוהר
3. הדואר
4. תחנת מכבי-האש החדשה

H

1. בית קולנוע "אואזיס"
2. בית קולנוע עירוני "אכספרס" (קיים)
3. מועדון לילה "רסורסה" (פולני)
4. מועדון לילה "ורסל" (יהודי)

I

1. מקום שילוח אקציה ראשונה, כיכר בריסק (כיכר המצעדים)
2. מנהרה להולכי רגל ומכונית (לקובל 2)
3. מנהרה להולכי רגל בתחנת הרכבת
4. רחבת "הבורסה", כיכר הצדעה

J

1. שוק עירוני
2. שוק עגלות של הכפריים
3. מגרש גדול (שוק שבועי)
4. מגרש כדורגל של הצבא
5. מגרש לאוהל קרקסים
6. מגדל מים

K

1. גן עירוני
2. שדות וביצות
3. שדות
4. אחו, שדות בר
5. מקום קיט, רחצה וקיאקים
6. מזרקה ושדרת עצים

L

1. בית גולדשטיין. NKVD הסובייטי (1939) (קיים?)
2. משרד האוצר הפולני, מרכז השלטון הקומוניסטי (1939) (קיים?)
3. בניין משרד החינוך הפולני. מרכז הגטו ב"חולות"
4. בית זיסקינד. מפקדה הזמנית של ה-S.S
5. מפקדת ה-S.S

M

1. טחנת הקמח של ארמרניק
2. בית חרושת לטבק (קיים?)
3. טחנת הכוח החדשה
4. טחנת הכוח הישנה
5. טחנת כרכרות
6. בית מרקחת פרידריכסון (קיים)

בית הכנסת "הרבי מטריסק" בעיר העתיקה (A3) - המבנה קיים היום